

**ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΘΗΝΩΝ:
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ, ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ**

Χρυσάνθη (Κρίστη) Πετροπούλου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹

Η Αθήνα, η πρωτεύουσα της Ελλάδας, έχει γίνει αντικείμενο πολλών μελετών και έχει τραγουδηθεί από πολλούς ανθρώπους. Άλλοτε δίνεται έμφαση στην φωτεινή της εκδοχή, άλλοτε στην σκοτεινή ή στην άγνωστη εικόνα της. Από ορισμένους τονίζεται η αρχαιοελληνική ιστορία της, από άλλους η σύγχρονη. Αλλά και αυτή διαφέρει : άλλοτε τονίζονται οι οικονομικές, άλλοτε οι πολιτικές και άλλοτε οι κοινωνικές ή οι πολιτιστικές πλευρές της. Όσοι αναφέρονται στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών και στην Αττική, αφιερώνουν συνήθως ένα κεφάλαιο στα γεωφυσικά χαρακτηριστικά της. Ορισμένοι δίνουν έμφαση σε περιβαλλοντικά ζητήματα της, άλλοι τα παραβλέπουν. Άλλοι τέλος νοιάζονται πιο πολύ για τα τραγούδια της, για τα χρώματα, τις μορφές και το άρωμα που αποπνέουν τα στενά δρομάκια της. Άλλοι ασχολούνται με κάποιους που γράφτηκαν στην επίσημη ιστορία και άλλοι μ'αυτούς που ξεχάστηκαν. Τελικά, η Αθήνα είναι όλα αυτά. Είναι πολύ δύσκολο να μιλήσει κανείς για αυτήν χωρίς να διαλέξει μια πινελιά από κάθε τι, αποδομώντας ίσως και ανασυνθέτοντας το τοπίο της. Ένα τέτοιο εγχείρημα θα επιχειρηθεί παρακάτω χωρίς να ξεχνάμε πως είμαστε παρατηρητές και δρώντες ταυτόχρονα, και για το λόγο τούτο κουβαλάμε ο καθένας μας την δικιά του πόλη. Η περιοχή μελέτης δεν αφορά μόνο το Δήμο της Αθήνας, αλλά το σύνολο της Μητροπολιτικής Περιοχής Αθηνών που συμπίπτει σήμερα με την Αττική.

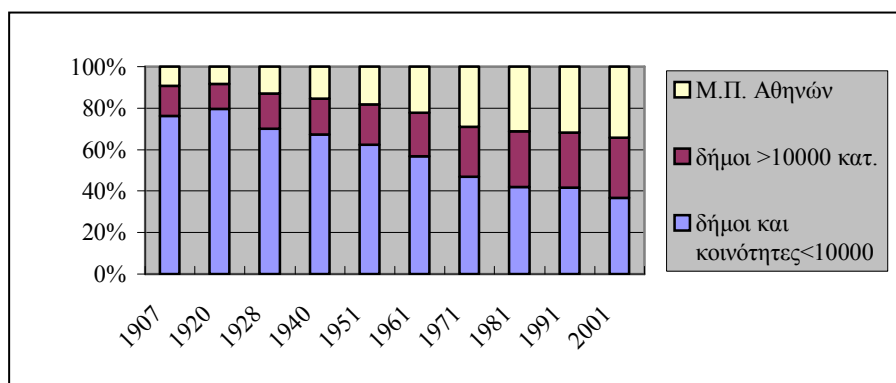
1. ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Η γεωγραφική θέση της Αθήνας ήταν και είναι ιδιαίτερη κατά τη διάρκεια όλης της ιστορίας της. Σημαντικό ναυτιλιακό κέντρο της Μεσογείου, αποτελεί κόμβο που συνδέει τις χερσαίες διαδρομές της Ανατολικής Ευρώπης με τις θαλάσσιες διαδρομές της Ανατολικής Μεσογείου. Από την αρχαιότητα άλλωστε ήταν κέντρο συνάντησης και επικοινωνίας πολλών και διαφορετικών λαών (Πέρσες, Λατίνοι, Αιγύπτιοι,...) καθώς και το σημαντικότερο κέντρο των ελληνικών μεσογειακών πόλεων. Παρά την παρακμή της κατά την Βυζαντινή και Οθωμανική περίοδο η πόλη των Αθηνών παρέμεινε ένα μικρότερο κέντρο εμβέλειας.

Ο καθορισμός της Αθήνας ως πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους το 1834, συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξή της και στην μετατροπή της σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων. Από τις αρχές του αιώνα η πόλη προσανατολίζεται στην Δύση και τον Βορά μέσω νέων μεγάλων δρόμων θαλάσσιας, χερσαίας και αέριας επικοινωνίας και μέσω του οικονομικού προσανατολισμού της. Σήμερα συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο όγκο τηλεπικοινωνιακών συνδέσεων και σχεδόν όλη την αεροπορική κίνηση της χώρας και αποτελεί γέφυρα επικοινωνίας της Ευρώπης με την Ανατολική Αφρική και την Ασία.

Σήμερα η Αθήνα μαζί με την Μητροπολιτική Περιοχή της έχει πληθυσμό 3,7 εκατομμύρια κατοίκους (απογραφή 2001) και είναι η μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας και μία από τις μεγαλύτερες πόλεις των Βαλκανίων. Στον παραπάνω πληθυσμό θα πρέπει επίσης να προσθέσουμε τους περίπου 500.000 μετανάστες που ζουν στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας (ΠΣΠ) χωρίς να έχουν απογραφεί καθώς και τους μόνιμους κατοίκους Αθηνών που απογράφονται στην επαρχία. Η Αθήνα συγκεντρώνει πάνω από το 1/3 του πληθυσμού της Ελλάδας καθώς και την πλειοψηφία των οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων της χώρας. Για το λόγο αυτό μιλάμε συχνά για «υπερτροφική ανάπτυξη» της εις βάρος των άλλων πόλεων της χώρας που συγκεντρώνουν πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού της. Το φαινόμενο αυτό λαμβάνει χώρα μετά το 1920 και γίνεται πολύ σοβαρό μετά την δεκαετία του 60.

¹ Το κείμενο αυτό αποτελεί τμήμα μεγαλύτερου έργου που θα δημοσιευθεί στην εγκυκλοπαίδεια Υδρία Εκδόσεις «Γ. ΑΞΙΩΤΕΛΛΗΣ & ΣΙΑ Ε.Π.Ε.» χωρίς τις εικόνες.
Πετροπούλου Χρυσάνθη (Κρίστη)

**Γραφικό 1.1 : Η Αστικοποίηση της Ελλάδας και η θέση της Αθήνας
Πληθυσμός 1907-2001**

Πηγή : Πετροπουλου 2003, Στοιχεία από απογραφές 1951-2001 (ΕΣΥΕ) και Λεοντίδου Α., 1991 (1907-1940)

Η Αττική διαιρείται διοικητικά σε 4 Νομαρχίες : Νομαρχία Αθηνών με 2664776 κάτοικους το 2001, Ανατολικής Αττικής (403918 κατ.), Δυτικής Αττικής (151612 κατ.), και Νομαρχία Πειραιώς (541504 κατ.) που περιλαμβάνει και τα νησιά του Σαρωνικού. Η Μητροπολιτική Περιοχή των Αθηνών εκτείνεται σε όλη την Αττική, τη Σαλαμίνα και την Αίγινα και έχει συνολική έκταση 3120χλμ² (χωρίς τα υπόλοιπα νησιά). Μέσα σε αυτή την περιοχή εκτείνεται το Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας που έχει έκταση 457χλμ², ενώ ο Δήμος Αθηναίων με έκταση 39χλμ² είναι κατά πολύ μικρότερος αυτής της περιοχής. Η άμεση ζώνη επιρροής της Αθήνας εκτείνεται όμως (σύμφωνα με την πρόσφατη χωροταξική έρευνα του 2004) σε μια πολύ μεγαλύτερη περιοχή που περιλαμβάνει όλη την Αττική και τμήματα των γύρω νομών έως την Χαλκίδα, την Κόρινθο και την Θήβα. Η ευρύτερη δε ζώνη επιρροής της ξεπερνάει τα σύνορα της χώρας. Η χερσαία περιοχή της Αττικής περιλαμβάνει 111 δήμους και κοινότητες, που δεν ενοποιήθηκαν ακόμα σε «καποδιστριακούς δήμους», εκ των οποίων 59 ανήκουν στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας.

Η εξέλιξη του πληθυσμού των δήμων της Αττικής σχετίζεται με την σταδιακή αστική επέκταση των Αθηνών από το κέντρο του Δήμου της Αθήνας και του Πειραιά προς την περιφέρεια. Όπως φαίνεται στον πίνακα 1.1 οι νέες ζώνες περι-αστικής ανάπτυξης γνωρίζουν σταδιακά μία τάση αύξησης του ποσοστού συμμετοχής τους στον συνολικό πληθυσμό της Μητρόπολης ενώ οι παλαιότερες φθίνουν. Έτσι τα κέντρα της Αθήνας και του Πειραιά συμμετέχουν όλο και λιγότερο στον συνολικό πληθυσμό της Αθήνας ενώ τελευταία το φαινόμενο αυτό επεκτείνεται στις κορεσμένες πλέον γειτονικές συνοικίες και δήμους. Παρ'όλα αυτά οι κεντρικοί Δήμοι (με εξαίρεση τα κέντρα των δήμων Αθήνας και Πειραιά) γνωρίζουν μικρή αλλά σταθερή αύξηση του πληθυσμού τους και κατ' επέκταση αύξηση των πληθυσμιακών πυκνοτήτων.

Πίνακας 1.1 : Σχετική συμμετοχή της κάθε ζώνης πολεοδομικής ανάπτυξης στο σύνολο του πληθυσμού της Μητροπολιτικής Περιοχής της Αθήνας 1971-2001

Ζώνες	1971	1981	1991	2001
ΜΠ Αθηνών	100%	100%	100%	100%
Κέντρο	33	28	24	22
Πρώτη ζώνη	44	43	41	40
Δεύτερη ζώνη	19	24	28	29
Τρίτη ζώνη	4	5	7	9

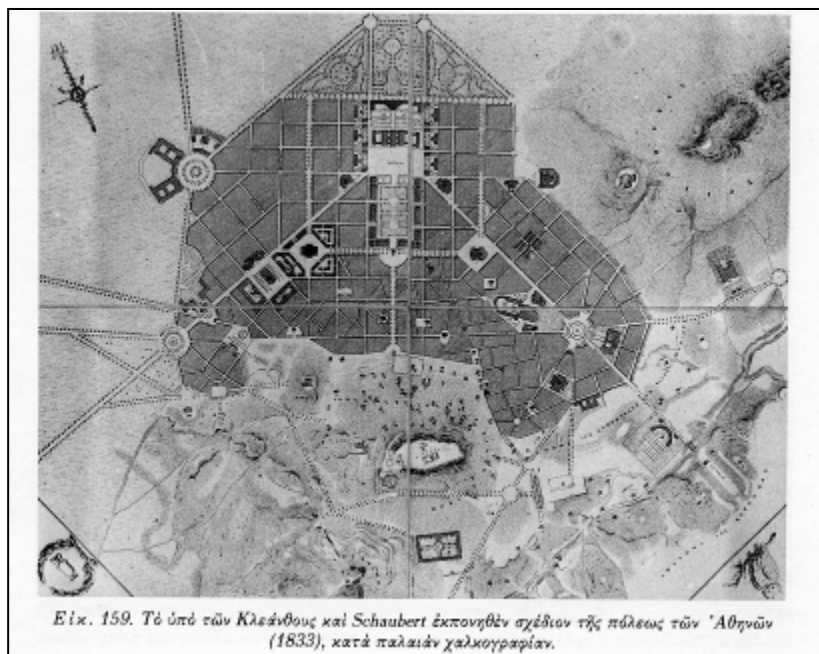
Πηγή : απογραφές ΕΣΥΕ 1971-2001 και Petroulou C., 2003.

2. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΜΕΤΑΞΥ 1834-1921

Η περίοδος που εξετάζεται παρακάτω είναι καθοριστική για το μέλλον της Αθήνας μιας και είναι αυτή κατά την οποία μπαίνουν οι βάσεις και καθορίζονται οι βασικότεροι άξονες ανάπτυξης της. Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με την πολεοδομική ιστορία των Αθηνών από το 1834 μέχρι σήμερα. Τα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα αυτής της περιόδου που διαδραματίζονται στην Αθήνα, αφορούν το σύνολο της Ελλάδας και γι' αυτό ορίζουν την περιοδολόγηση που ακολουθεί.

Η ανοικοδόμησή της Αθήνας άρχισε το 1834 μετά την έγκριση, από τον βασιλιά Όθωνα, του νέου σχεδίου της πρωτεύουσας που συντάχτηκε από τον Σταμάτιο Κλεάνθη (1802-1862) και τον Eduard Schaubert (1804-1860). Όμως η ελληνική πραγματικότητα διέπνευσε τα σχέδια των ευρωπαίων φιλελλήνων που ήταν αρκετά απομακρυσμένοι από τις πραγματικές ανάγκες της και δεν λάμβαναν υπόψη τον παραδοσιακό αστικό ιστό της. Η απουσία οικονομικών πόρων, οι εσωτερικές διαμάχες αλλά και η ύπαρξη ενός δαιδαλώδους αστικού ιστού στην πόλη έγιναν εμπόδιο στην ολοκλήρωση της χάραξης του σχεδίου αυτού στο έδαφος. Το περίφημο τρίγωνο της Αθήνας έμεινε ανολοκλήρωτο μέχρι τις μέρες μας αφού δημιουργήθηκαν μόνο οι 2 από τις 3 πλατείες (Ομόνοια και Σύνταγμα). Το αρχικό σχέδιο των Αθηνών μετά από πολλές παρεμβάσεις πολιτικών και γαιοκτημόνων, εκφυλίστηκε, ενώ οι λίγες απαλλοτριώσεις που έγιναν μεταξύ 1835 – 1842 έπληξαν ιδιαίτερα τους φτωχούς κατοίκους των Αθηνών. Η χωροθέτηση του παλατιού ανατολικά της πόλης καθώς και των πρώτων βιομηχανιών δυτικά του κέντρου της και κατά μήκος της οδού Πειραιώς έμελλε να παίξει ιδιαίτερο ρόλο στην μετέπειτα κοινωνικο-χωρική δομή της.

Χάρτης 2.1 : το σχέδιο Κλεάνθη – Schaubert



Πηγή : Τραυλός Ι., 1993: Πολεοδομική εξέλιξης των Αθηνών

Το 1861 που η πόλη είχε μόλις 42.000 κατοίκους, το πλάνο της κάλυπτε 300ha (140 κάτοικοι/εκτάριο) ενώ μέχρι το 1907 έγιναν 60 επεκτάσεις σε 1598 εκτάρια (Τερψιθέα, Καλλιθέα, Κυψέλη, Πετράλωνα κλπ) οπότε οι πυκνότητες έπεσαν στους 96 κατοίκους/εκτάριο. Οι περισσότερες από τις επεκτάσεις αυτές έγιναν από ιδιώτες χωρίς προβλέψεις ελεύθερων χώρων και δημοσίων κτιρίων και χωρίς ουσιαστική σύνδεση με τον περίγυρό τους. Μετά το

Πετροπούλου Χρυσάνθη (Κρίστη) Αθήνα (Μητροπολιτική Περιοχή) 4

1910 και μέχρι το 1922, δεν έχουμε άλλες επεκτάσεις. Το ρυθμιστικό σχέδιο του Mawson που προτείνεται αυτή την εποχή δεν υλοποιείται αφού δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής πραγματικότητας. Οι ενδιαφέρουσες προτάσεις του Μπαλάνου το 1917 και του Ernest Ebrare, μεταξύ 1919-1921, σχετικά με τις επεκτάσεις της πόλης, το κυκλοφοριακό, τους χώρους πρασίνου και το θέμα της κατοικίας, δεν λαμβάνονται υπόψη από τις κυβερνήσεις της εποχής. Έτσι κανένα πλάνο δεν ανακοινώνεται μέχρι το 1922 (Μπίρης Κ., 1996). Μεταξύ 1909-1922 οι πυκνότητες αυξάνουν και δημιουργούνται νέες συνοικίες, αυτή τη φορά «εκτός σχεδίου πόλεως» που όμως ακόμα δεν αφορούν τα πιο φτωχά λαϊκά στρώματα. Παράλληλα το 1899 ιδρύεται η Φιλοδοσική Ένωση που μέσα σε 10 χρόνια φύτεψε στους λόφους της Αθήνας και σε αποψλωμένες περιοχές περίπου 300.000 δέντρα.

Την περίοδο αυτή έχουμε τις πρώτες κοινωνικές (και όχι πλέον εθνικές) χωρικές διαφοροποιήσεις στην πόλη:

- Από την μια οι εύποροι ευρωπαϊοί και ομογενείς, που αγόρασαν πολλές οθωμανικές ιδιοκτησίες σε εξευτελιστικές τιμές και κατοικούν στις πρώτες πολυτελείς κατοικίες στο κέντρο της πόλης και δίπλα στο παλάτι (Κολωνάκι), και αργότερα σε μεσοαστικές συνοικίες (Πατήσια, Κυψέλη, Πετράλωνα, Καλλιθέα κλπ).
- Από την άλλη, ο μεγάλος αριθμός εσωτερικών μεταναστών που εισέρχεται στην πόλη από όλη την περιφέρεια της χώρας και κατοικούν κυρίως σε παραπήγματα, δώματα ή ερειπωμένα κτίρια στο κέντρο της πόλης (Ψειρή, Μεταξουργείο, Σταθμός Πειραιά) και κοντά στα πρώτα εργοστάσια (Γκάτζι, Καμίνια, Ρέντης, Ταύρος, Μοσχάτο κ.α.).
- Παράλληλα έχουμε ορισμένες ιδιαίτερες συνοικίες όπως αυτές των μαστόρων που έφεραν τα χαρακτηριστικά της τοπικής αρχιτεκτονικής τους (Μανιάτικα, Υδραϊκά, Προάστιο, Αναφιώτικα κλπ). Χαρακτηριστικός είναι ο οικισμός «Αναφιώτικα» που χτίστηκε «εκτός σχεδίου πόλεως» το 1870 στις παρυφές της ακρόπολης και αποτελεί μια από τις πρώτες συνοικίες «λαϊκής αυτοκατασκευής» της Αθήνας με συντεχνιακά χαρακτηριστικά.
- Τέλος ιδιαίτερη σημασία έχουν οι πρώτοι βιομηχανικοί συνοικισμοί που δημιουργούνται μεταξύ 1870-1910 που όμως αφορούν λίγες βιομηχανικές μονάδες (Λαύριο, Ελευσίνα, Δραπετσώνα).

Από το 1839 και μετά εισάγεται στην πόλη ένας μνημειακός χαρακτήρας με την ανέγερση του κτιρίου του Πανεπιστημίου, της Βιβλιοθήκης και της Ακαδημίας Αθηνών, και άλλων κτιρίων ενώ μεταξύ 1870 και 1912 αναπτύσσεται στην Αθήνα η λεγόμενη ελληνική νεοκλασική αρχιτεκτονική που φέρει έντονα στοιχεία εκλεκτικισμού και απευθύνεται κυρίως στις πλούσιες κοινωνικές τάξεις προσπαθώντας να συνδέσει την αρχαιοελληνική με την βυζαντινή και την σύγχρονη ευρωπαϊκή παράδοση. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα έχουμε επίσης ενδιαφέροντα δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής με χαρακτηριστικό παράδειγμα την κυκλαδίτικη προσαρμοσμένη στο Αττικό τοπίο αρχιτεκτονική της συνοικίας «Αναφιώτικα» που χτίστηκαν στους πρόποδες της Ακρόπολης από παραδοσιακούς μαστόρους της νήσου Ανάφης και άργησαν πολύ να αναγνωριστούν επίσημα σαν σημαντική αρχιτεκτονική κληρονομιά.

3. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΜΕΤΑΞΥ 1922-1951

Η πιο πολυτάραχη περίοδος της νεότερης ιστορίας των Αθηνών ίσως είναι αυτή, που παράλληλα χαρακτηρίζεται από τα πρώτα βήματα οικονομικής ανάπτυξης της χώρας με κέντρο την Αθήνα (ιδιαίτερα τη δεκαετία του 30). Οι συνεχόμενοι πόλεμοι (βαλκανικοί, παγκόσμιοι) με κορύφωση τον εμφύλιο προκαλούν τεράστιες καταστροφές και συμβάλουν στην εισροή πληθυσμών στην πρωτεύουσα αρχικά από την Μικρά Ασία και στη συνέχεια από την υπόλοιπη Ελλάδα. Μπροστά στην πίεση αυτών των απότομων αλλαγών και την πληθώρα νέων αναγκών η Αθήνα σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιόδους αρχίζει να

αναπτύσσεται χωρίς σχέδιο ενώ παράλληλα εντείνονται σοβαρά οι κοινωνικές – χωρικές διαφοροποιήσεις και οι πολιτικές αντιπαραθέσεις φτάνουν στα άκρα με κορύφωση την πολιτική εξορίας. Γενικά, οι ιδέες του μοντέρνου κινήματος αρχίζουν να επηρεάζουν τη ζωή της ενώ αμφισβητούνται οι παραδοσιακές αρχές του κλασικισμού. Παράλληλα γεννιούνται οι πιο ριζοσπαστικές ιδέες (σε κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο) που θα επηρεάσουν βαθιά την κοινωνία το επόμενο διάστημα.

Κατά την περίοδο αυτή η Αθήνα που είναι ακόμα διαχωρισμένη χωρικά από τον Πειραιά αρχίζει να επεκτείνεται προς αυτόν και προς την Κηφισιά μέσω πολλών νέων συνοικιών. Οι επεκτάσεις αυτές γίνονται χωρίς κανένα ολοκληρωμένο σχέδιο για την Αθήνα, αφού το μόνο σχέδιο της επιτροπής Π. Καλλιγιά (1924) ξεσήκωσε σοβαρές αντιδράσεις από τους θιγόμενους ιδιοκτήτες. Έτσι η διαδικασία επέκτασης της Αθήνας αλλάζει χαρακτήρα. Τα πιο εύπορα κοινωνικά στρώματα επηρεασμένα από την ιδέα της «κηπούπολης» αναζητούν κατοικία σε πιο «υγιεινές περιοχές» της πόλης έξω από το κέντρο της πόλης. Δημιουργούνται συνεταιρισμοί που εποικίζουν σιγά - σιγά τις Βορειο-Ανατολικές και Νοτιο-Ανατολικές περιοχές της Αθήνας, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούνται οι οικισμοί του Ψυχικού και της Εκάλης (1923) καθώς και της Φιλοθέης (1932) που υποστηρίζουν ότι ακολουθούν το πρότυπο της «κηπούπολης» (Μπίρης, 1966). Παράλληλα με τον Νόμο 3741/1929 περί «οριζοντίου ιδιοκτησίας» και την άδεια δημιουργίας πολλών ορόφων η διαδικασία αντιπαροχής διευκολύνεται. Έτσι ανοίγεται ο δρόμος για την κατασκευή των πρώτων πολυκατοικιών που χτίζονται στις κεντρικές περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά και αφορούν κυρίως μεσοαστικά στρώματα. Η διαδικασία αυτή φυσικά επηρεάζεται από την ανακάλυψη νέων κατασκευαστικών υλικών και από την είσοδο στην Ελλάδα νέων μοντέρνων αρχιτεκτονικών ιδεών τάση που θα ελαττωθεί σοβαρά τις επόμενες δεκαετίες.

Το μοντέρνο κίνημα, παρά το ότι δεν επέδρασε αποφασιστικά (όπως σε άλλες χώρες της Ευρώπης) στην μετέπειτα πολεοδομική ελληνική πραγματικότητα, επέλεξε την Αθήνα σαν τόπο του διάσημου 4^{ου} συνεδρίου του CIAM το 1934 και διαμόρφωσε κάτω από την επίδραση των ιδεών του Le Corbusier την λεγόμενη «Χάρτα των Αθηνών». Την περίοδο αυτή εμφανίζονται έτσι τα πρώτα δείγματα μοντέρνας αρχιτεκτονικής με χαρακτηριστικά παραδείγματα ορισμένα σχολικά κτίρια. Παράλληλα όμως η ιδιαίτερη κατάσταση της Ελλάδας μετά την μικρασιατική καταστροφή του 1922 και η γραμματολογική στροφή προς την επανάγνωση της ελληνικής παράδοσης και την εγκατάλειψη του κλασικισμού, επηρεάζουν και την αρχιτεκτονική. Έτσι εμφανίζονται και οι πρώτες ενδιαφέρουσες αρχιτεκτονικές δημιουργίες μοντέρνας τάσης που εισάγουν στο έργο παραδοσιακά αρχιτεκτονικά στοιχεία από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Ο Μοντερνισμός έλκει και ορισμένους αρχιτέκτονες με εκλεκτικιστικές τάσεις ή με τάσεις προς τον μοντέρνο κλασικισμό ή αργότερα την «art deco» ή ακόμα καθαρά κλασικιστικούς αρχιτέκτονες που οδηγήθηκαν αργότερα στην αυστηρά μοντέρνα κατεύθυνση (Δ. Φιλίππιδης, 1998, Ε. Φέσσα Εμμανουήλ, 1998).

Όμως οι παραπάνω διαδικασίες αφορούν πολύ μικρά τμήματα των επεκτάσεων της πόλης. Στην πραγματικότητα ο χωροταξικός – πολεοδομικός σχεδιασμός της εποχής κυριαρχείται από την δράση της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων που επικεντρώνεται ιδιαίτερα στην χωροθέτηση και στην οικοδόμηση των νεοσύστατων συνοικιών των προσφύγων της Μικράς Ασίας σε απόσταση 2-10 χλμ. από τις εντός σχεδίου πόλης περιοχές «ώστε να μην ενοχλήσουν την κοινωνική ζωή της πρωτεύουσας» όπως διαβάζουμε σε κείμενό της. Τέτοιες συνοικίες γίνονται σπάνια γύρω από υπάρχουσες κοινότητες ενώ γενικά είναι απομακρυσμένες από προϋπάρχοντα κέντρα. Δημιουργείται έτσι η Καισαριανή, ο Βύρωνας, η Νέα Ιωνία, η Νέα Φιλαδέλφεια, η Νέα Χαλκηδόνα, το Περιστερί, η Νίκαια και άλλες συνοικίες που θα εξελιχθούν αργότερα σε Δήμους. Λίγες από αυτές απευθύνονται σε εύπορα κοινωνικά στρώματα (π.χ. η Νέα Σμύρνη) ενώ η πλειοψηφία τους απευθύνεται σε πιο λαϊκά στρώματα. Δίπλα σε αυτές χτίζονται από άλλους άστεγους της πόλης (πρόσφυγες ή όχι) νέες κατοικίες ή

παραπήγματα σε αγορασμένα ή καταπατημένα οικόπεδα, χωρίς καμία υποδομή (οδικό δίκτυο, δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, ηλεκτρισμού κλπ.). Μέχρι το 1940 ορισμένες από τις γειτονιές αυτές δημιουργημένες «εκτός σχεδίου πόλεως» νομιμοποιούνται χωρίς να έχει γίνει ακόμα κανένας συνολικός σχεδιασμός της πόλης. Οι συνοικίες που χτίζονται πλέον παρά τις δυσκολίες από τους ίδιους τους κατοίκους τους έχουν αποκαλεστεί «συνοικίες της ελπίδας» (Λ. Λεοντίδου, 2000) σε αντιπαράθεση με την προηγούμενη κατάστασή τους που απηχεί την πλήρη κοινωνική εγκατάλειψη και απόγνωση. Γενικά οι συνοικίες που χτίζονται από τους ίδιους τους κατοίκους τους αποκαλούνται επίσης συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής ή αυθόρμητης γένεσης (Χ. Πετροπούλου, 2007). Ορισμένες κυρίως προσφυγικές, χτισμένες με παραδοσιακό τρόπο θα προσελκύσουν το ενδιαφέρον ορισμένων αρχιτεκτόνων που θα αναζητήσουν σε αυτές στοιχεία για την νέα ταυτότητα της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής.

4. Η ΑΘΗΝΑ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ : 1952 - 1974

Η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από οικονομική άνοδο με παράλληλη ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων, έντονη πολιτική αστάθεια και παρουσία του παρακράτους που οδηγεί τελικά στην δικτατορία και την κρίση των αρχών της δεκαετίας 70. Η μεγάλη περίοδος οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης από τις ξένες δυνάμεις και τελευταία από τις ΗΠΑ, οι εκτοπισμοί των αριστερών και η λαϊκίστικη πολιτική προσάρτησης στα κυρίαρχα κόμματα θα σημαδέψουν για καιρό το μέλλον της Ελλάδας και ιδιαίτερα της Αθήνας. Την περίοδο αυτή, η Αθήνα αλλάζει με γρήγορους ρυθμούς. Συγκεντρώνει ολοένα και περισσότερους κατοίκους που προέρχονται κυρίως από την ελληνική επαρχία και γίνεται το επίκεντρο όλων σχεδόν των γεγονότων που διαδραματίζονται στην Ελλάδα.

4.1 Οικονομία

Κατά την περίοδο της δεκαετίας 60 η χώρα από κυρίως αγροτική γίνεται βιομηχανική και αστική (από 20% αστικό πληθυσμό το 1920, σε 53% το 1970). Η αγροτική έξοδος, οι μεγάλες μεταναστεύσεις προς την Αθήνα αλλά και προς το εξωτερικό καθώς και οι σοβαρές κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές χαρακτηρίζουν την εποχή την οποία ορισμένοι τη θεωρούν ως περίοδο «οικονομικού θαύματος». Το «θαύμα» αυτό αφορούσε όμως κυρίως την πρωτεύουσα που το 1971 περιλάμβανε πλέον το 55 % του αστικού πληθυσμού της χώρας και έφτανε τα 2.5 εκατομμύρια πληθυσμού. Επιπλέον, κατά την διάρκεια της δικτατορίας η οικονομική ανάπτυξη στηρίχθηκε στην αύξηση του εξωτερικού χρέους, πράγμα που οδήγησε τελικά στην οικονομική κρίση του 1972 όταν πλέον ο πληθωρισμός έφτασε το 30%.

Από το 1953 μέχρι το 1972, η οικονομία της χώρας και ιδιαίτερα της Αθήνας γνώρισε μεγάλη άνοδο σε βαθμό που ξεπέρασε την προηγούμενη φάση της: Η αγροτική και η βιομηχανική παραγωγή διπλασιάστηκαν, η ναυσιπλοΐα βρέθηκε στην 3η διεθνή θέση, και το εγχώριο καθαρό προϊόν αυξήθηκε με σοβαρούς ετήσιους ρυθμούς που κυμαίνονται μεταξύ 6% -10% μέχρι το 1970. Η οικονομική ανάπτυξη αυτή οφείλεται στην γρήγορη βιομηχανική ανάπτυξη και τις διεθνείς επενδύσεις, στα αδήλωτα οικονομικά έσοδα που προέρχονται κυρίως από εμβάσματα από το εξωτερικό (από ναυτικούς και από μετανάστες στις ΗΠΑ μεταξύ 1910-1930 και στην Δ. Ευρώπη μεταξύ 1945-1974), και στην οικονομική εισροή λόγω εσωτερικών ρευμάτων μετανάστευσης από την ελληνική περιφέρεια.

Η ανάπτυξη αυτή ήταν όμως επιφανειακή και μονομερής αφού ενίσχυε μόνο μια μικρή μειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας και βασιζόταν σε διεθνή δάνεια από εισροές κεφαλαίου από ξένες εταιρίες που τελικά έφτασαν να ελέγχουν όλη την εθνική οικονομία. Η είσοδος των κεφαλαίων από το εξωτερικό γίνεται κάτω από συνθήκες «νεο-αποικιοκρατικές» (Ν. Σβορώνος, 1993). Χαρακτηριστικοί όροι εξάρτησης υιοθετούνται από το σχέδιο Μάρσαλ και τις κατευθύνσεις του ΔΝΤ (βλέπε νόμο 2687/53) που οδηγούν στην υποτίμηση της δραχμής

κατά 50% και το πάγωμα των μισθών μεταξύ άλλων. Έτσι η οικονομική ανάπτυξη της περιόδου αυτής δεν ωφέλησε το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας και συνέβαλε στην βίαιη αγροτική έξοδο της δεκαετίας 60. Η ανεργία έφτανε το 20% το 1960, και το εγχώριο καθαρό προϊόν ήταν άνισα κατανομημένο (την δεκαετία 1950-1960 το 40% του πληθυσμού λάμβανε το 9.5 % των εθνικών εσόδων ενώ το 17% έπαιρνε το 32.5%) ενώ οι περιφερειακές ανισότητες εντεινόνταν.

Το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων -που σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο είναι ιδιωτικές και όχι δημόσιες- αφορούσε την Αθήνα παρά τον μικρό ακόμα αριθμό πληθυσμού της, πράγμα που ενίσχυσε αποφασιστικά την άνιση χωρική ανάπτυξη της χώρας. Χαρακτηριστικά, ενώ μέχρι το 1950 η βιομηχανία είναι ακόμα σχετικά ισόρροπα κατανομημένη στη χώρα, από το 1950-1970 το Πολεοδομικό Συγκρότημα της Αθήνας και οι γύρω περιοχές της (Ελευσίνα) απορροφούν άνω του 57% των νέων βιομηχανικών καταστημάτων και το 71% των νέων θέσεων εργασίας σε αυτά, στην Ελλάδα (Χ. Πετροπούλου, 2003). Το 1970 η πλειοψηφία των εργαζόμενων στον ηλεκτρισμό (90%), στις μεταφορές (59%), τις τράπεζες (64%), και το δημόσιο (45%) συγκεντρώνεται στην Αθήνα. Αντίθετα, οι πενιχρές έτσι κι αλλιώς δημόσιες επενδύσεις της περιόδου δεν ενισχύουν ιδιαίτερα την Αθήνα που απορροφά το 20,2 % των δ.ε. της επικράτειας το 1975 ποσοστό μικρότερο από αυτό του πληθυσμού της (στοιχεία από Λ. Λεοντίδου, 1991).

Μερικοί από τους λόγους συγκέντρωσης της βιομηχανίας στην Αθήνα είναι η σύνδεσή της μέσω απαραίτητων υποδομών και η εύκολη πολιτική επαφή με τους αρμόδιους, η ύπαρξη εργατικού δυναμικού, αλλά και ο προσανατολισμός της βιομηχανίας σε προϊόντα εσωτερικής κατανάλωσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η βιομηχανία της περιόδου αυτής (μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 60) είναι κυρίως μικρή και μεσαία (το 1958 το 80% της βιομηχανίας είναι οικογενειακή). Όμως οι μισές μεγάλες βιομηχανίες της Ελλάδας (άνω των 50 ατόμων) συγκεντρώνονται στην Αθήνα.

Η βιομηχανία συγκεντρώνεται κυρίως κοντά στα Λιμάνια, την Εθνική Οδό και τον Σιδηρόδρομο παρουσιάζοντας ιδιαίτερες κλαδικές χωρικές διαφοροποιήσεις. Οι σημαντικότερες περιοχές είναι : οι Δήμοι που εκτείνονται γύρω από την οδό Πειραιώς και ιδιαίτερα η περιοχή του Ελαιώνα όπου βρίσκονται οι περισσότερες καταναλωτικές βιομηχανίες διατροφής, ένδυσης και άλλες, οι Δυτικές συνοικίες του Πειραιά και το Πέραμα που χαρακτηρίζονται από βαριά βιομηχανία, το Περιστερι (τυπογραφία), η Νέα Ιωνία (υφαντουργία) και το Μοσχάτο - Καλλιθέα (έπιπλα).

Αντίθετα, μετά τα τέλη της δεκαετίας 60 όλες οι μεγάλες βιομηχανίες που δημιουργούνται συγκεντρώνονται στις παρυφές της πόλης (Ελευσίνα) όπου τους δίνονται ιδιαίτερα προνόμια ιδιαίτερα μετά την νομοθεσία του 1969 περί αποκέντρωσης της βιομηχανίας και αφορούνε πλέον τομείς πιο βαριάς βιομηχανίας (μεταλλουργεία, χημική βιομηχανία και προϊόντα πετρελαίου, κατασκευή πλοίων, τσιμέντα κλπ.). Η διαδικασία αυτή, διαρθρωτικής αλλαγής του προσανατολισμού της βιομηχανίας από καταναλωτικά σε κεφαλαιουχικά αγαθά ολοκληρώνεται στις αρχές της δεκαετίας 80. Το φαινόμενο συγκέντρωσης τέτοιων βιομηχανιών στην πρωτεύουσα αφορά και πολλές άλλες χώρες “μέσης ανάπτυξης” (Γ. Πετράκος, Δ. Τσουκαλάς, 1999 και C. Petropoulou, 2003).

Η βιομηχανική αυτή ανάπτυξη στηρίχθηκε όμως σε «σκανδαλώδεις συμφωνίες» παραχώρησης εκτάσεων χωρίς υποδομές, που έγιναν κυρίως επί κυβερνήσεως Καραμανλή και επί δικτατορίας, και προκαλούν την καταστροφή των φυσικών πόρων της Αττικής και εντείνουν τις κοινωνικο-χωρικές ανισότητες δημιουργώντας έντονα υποβαθμισμένες περιβαλλοντικά περιοχές στην Αθήνα. Παράδειγμα αποτελεί η εγκατάσταση της βιομηχανίας λιπασμάτων και της ΔΕΗ στο Κερατσίνι δίπλα σε κατοικίες χωρίς περιβαλλοντική μελέτη και

η παραχώρηση ολόκληρων περιοχών προς βιομηχανική εκμετάλλευση (μεταλλουργικών, χημικών και πετρελαιοειδών προϊόντων) στο Θριάσιο δίπλα στη θάλασσα, πράγμα που φτάνει στην καταστροφή του κόλπου της Ελευσίνας και την παρουσίαση πολλών τερατογεννήσεων το 1972.

4.2 Αστική δομή και Πολεοδομική εξέλιξη

Η μεταπολεμική αστική ανάπτυξη της Αθήνας δεν στηρίχθηκε σε έναν πολεοδομικό σχεδιασμό «επί χάρτου» αλλά καθορίστηκε από οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες καθώς και από τις εκάστοτε επιλογές πολιτικών παραγόντων. Όπως σημειώνει ο Κ. Μπίρης γενικώς επικράτησε μεταπολεμικά "μεγάλη αλλαγή εις τα ήθη έναντι του κοινωνικού συμφέροντος" με σοβαρές παραχωρήσεις τμημάτων δημοσίων πάρκων σε ιδιωτικά συμφέροντα (βλέπε: Κ. Μπίρη, 1996 (1966): *Αι Αθήναι, Εκδόσεις Μέλισσα*). Πολλά από τα σχέδια και προτάσεις γνωστών πολεοδόμων αμφισβητήθηκαν ή θεωρήθηκαν ανεφάρμοστα για τα ελληνικά δεδομένα όπως το Σχέδιο του Δοξιάδη ή τέλος έμειναν απλώς ανεφάρμοστα όπως τα σχέδια Κ. Μπίρη και Π. Βασιλειάδη και οι προτάσεις του Γ. Κανδύλη. Σημειώνουμε τα σημαντικότερα:

- Το Σχέδιο Ανασυγκρότησης της Πρωτεύουσας που συντάχθηκε από τον Διευθυντή Σχεδίου Πόλεως του Δήμου Αθηναίων Κ. Μπίρη το 1945 και πρότεινε αποσυμφόρηση της Αθήνας με δημιουργία κέντρου στα Μέγαρα και διαπλατύνσεις στις κεντρικές οδούς των Αθηνών.
- Το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών του Υπουργείου Δημοσίων Έργων που άρχισε υπό την διεύθυνση του Π. Βασιλειάδη το 1962 και τέλειωσε το 1965, αναθεωρήθηκε πολλές φορές χωρίς επί της ουσίας να εφαρμοσθεί ποτέ. Το σχέδιο πρότεινε τη δημιουργία μιας πολυκεντρικής δομής με ιεραρχημένο οδικό δίκτυο και οικιστικές ενότητες (7 τομείς και 18 συνοικίες), με στόχο την αποφυγή της γιγάντωσης και της υπερφόρτισης του κέντρου. Το σχέδιο αξιοποίησε εν μέρει τις κυκλοφοριακές προτάσεις του Κ. Μπίρη του 1959 και την κυκλοφοριακή μελέτη του W. Smith του 1963 (πάνω στην οποία βασίστηκαν όλες οι επόμενες σχετικές μελέτες). Το αναθεωρημένο ΡΣΑ του 1971 αύξησε την προβλεπόμενη έκταση των Αθηνών κατά 50 % και μετατόπισε το προβλεπόμενο διοικητικό κέντρο στη θέση του Ιππόδρομου.
- Τη μελέτη Χωροταξικού Σχεδίου και Προγράμματος για την Περιοχή Πρωτεύουσας που ανατέθηκε το 1972 από το Υπουργείο Συντονισμού και Προγραμματισμού στο γραφείο Δοξιάδη, και σε αντίθεση με το Ρυθμιστικό Σχέδιο προτείνει την επέκταση της Αθήνας σε όλη την Αττική μέχρι το 2000 και την μετατροπή της σε «Μεγάπολη» με πόλους ανάπτυξης το Τατόι και το Λαύριο, πράγμα που προϋπέθετε την απορρόφηση του μεγαλύτερου μέρους των επενδύσεων του ελληνικού δημοσίου ενώ δεν προέβλεπε μέτρα κοινωνικής πολιτικής και δημόσιων συγκοινωνιών. Τελικά ούτε αυτό το σχέδιο εφαρμόστηκε αλλά η κατεύθυνση γιγάντωσης της Αθήνας εις βάρος της υπόλοιπης χώρας μάλλον υποβόσκει μέχρι τις μέρες μας παρά τις επίσημες διακηρύξεις. Παρά την συνεχόμενη απαξίωση των προτάσεων ρυθμιστικών σχεδίων για την Αθήνα, μέχρι το 1958 δεν λείπουν οι μικρού μεγέθους παρεμβάσεις στο χώρο, γνωστών αρχιτεκτόνων .

Η περίοδος μεταξύ 1958-1967 χαρακτηρίζεται πλέον από την εξαφάνιση του παραδοσιακού κέντρου της Αθήνας, την μαζική κατεδάφιση παλαιότερων οικιών και την κατασκευή ορισμένων συμβολικών έργων που αναδεικνύουν τη νέα τάξη πραγμάτων και τη στροφή του ελληνικού κράτους προς τις «αμερικανικές ιδέες», το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη, τις επικοινωνίες και για το ευ ζην μιας ανερχόμενης αστικής τάξης. Κατά την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974 τα νέα κτίρια αποτελούν κυρίως σύμβολα κατασταλτικού χαρακτήρα και γιγαντισμού Στα περισσότερα από αυτά κυριαρχεί το μπετό και η μοντέρνα γραμμή χωρίς ιδιαίτερες αρχιτεκτονικές αναζητήσεις. Την περίοδο αυτή έχουμε και μια γενικότερη απαξίωση της αρχαιολογικής και βυζαντινής κληρονομιάς Πολλοί ιεροί αρχαιολογικοί τόποι

καταστρέφονται για την ανοικοδόμηση σύγχρονων κτιρίων ενώ πολλά βυζαντινά εκκλησάκια καταρρέουν ή γκρεμίζονται. Σοβαρές καταστροφές δέχονται και οι λόφοι καθώς και τα γύρω όρη του λεκανοπεδίου. Όμως η πιο αμφισβητημένη αισθητικά επέμβαση στην πόλη αφορά τη μαζική παραγωγή πολυκατοικίας και μεγάλων κτιρίων που ενώ έγινε στο όνομα του εκμοντερνισμού υλοποιήθηκε σχεδόν χωρίς τη συμβολή αρχιτεκτόνων. Η διαδικασία αυτή, που έγινε μέσω του συστήματος αντιπαροχής, κορυφώθηκε την δεκαετία 70 και συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην μεσοαστικοποίηση πολλών συνοικιών των Αθηνών καθώς και στην επίλυση εν μέρει του στεγαστικού προβλήματος. Ο τρόπος όμως παραγωγής του χώρου δεν έλαβε υπόψη ζητήματα αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας ιδιαίτερα ως αναφορά το δημόσιο χώρο.

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας 80 γενικεύεται η απαξίωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, η μαζική κατεδάφιση παραδοσιακών κατοικιών και η πρόχειρη ανοικοδόμηση πολυκατοικιών μέσω του συστήματος αντιπαροχής. Η κατεύθυνση αυτή ενισχύεται κατά την περίοδο της δικτατορίας με τον ΑΝ 395/68 περί νέων συντελεστών εκμετάλλευσης οικοπέδων. Ενδεικτικά στο δήμο Αθηναίων οι νέες οικοδομές που ήταν πολυώροφες κατοικίες (άνω των τεσσάρων ορόφων) αποτελούσαν το 15,1% το 1964 και οι μονώροφες το 65,4%. Τα ποσοστά αυτά αντιστρέφονται το 1976 : 21% είναι πλέον οι νέες μονώροφες κατοικίες και 40% οι πολυώροφες (ΕΚΚΕ στο : Λ. Λεοντίδου 2000).

Σε αντίθεση με την προπολεμική περίοδο, η κρατική δραστηριότητα στον τομέα της κατοικίας ατονεί παρά την ίδρυση του Αυτόνομου Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας ΑΟΕΚ το 1954 που απευθύνεται πλέον μόνο σε μισθωτούς αποκλείοντας έτσι μεγάλα τμήματα των πραγματικά φτωχών λαϊκών στρωμάτων της Αθήνας. Παράλληλα οι αξίες γης αυξάνονται γεωμετρικά. Ιδιαίτερα στο κέντρο της πόλης υπολογίζεται για την δεκαετία 60, αύξηση 90% το χρόνο με αποτέλεσμα την ραγδαία αύξηση των ενοικίων, που θα ενταθεί ιδιαίτερα το επόμενο διάστημα και μέχρι τις μέρες μας. Οι διαδικασίες αυτές χαρακτηρίζουν ιδιαίτερα την περίοδο μεταξύ 1962-1982 κατά την οποία ευνοείται κυρίως η οικοδομή και ενθαρρύνεται η ιδιοκτησία μέσω της παροχής δανείων που όμως καλύπτουν λιγότερο από το 50 % του τιμήματος και φυσικά προϋποθέτουν «άδεια οικοδομής» επομένως δεν απευθύνονται σε πολύ φτωχά κοινωνικά στρώματα, ενώ παράλληλα δεν προβλέπεται καμία κοινωνική πολιτική για τους χαμηλόμισθους και τους εσωτερικούς μετανάστες.

Αποτέλεσμα των παραπάνω διαδικασιών ανάπτυξης της Αθήνας είναι και η ιδιαίτερη επέκταση της στο γύρω χώρο που ξεπερνά κατά πολύ τα προβλεπόμενα όρια. Μέχρι το 1970 το πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας ξεπεράστηκε κατά πολύ και η έκτασή της πόλης έφτασε να καταλαμβάνει όλο το Λεκανοπέδιο. Σημειώνουμε ότι οι κεντρικές συνοικίες της Αθήνας, του Πειραιά και του Φαλήρου έχουν ήδη διαμορφωθεί από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Οι συνοικίες που αναπτύχθηκαν από το 1922 μέχρι το 1974 μπορούν να διακριθούν ανάλογα με τον τρόπο που χτίστηκαν, όμως στην πλειοψηφία τους είναι ανάμικτες. Παρακάτω τις διακρίνουμε ανάλογα με τον τρόπο δόμησης που κυριαρχεί :

1. Συνοικίες που γειτνιάζουν με το κέντρο της πόλης και αλλάξαν γρήγορα ύψος λόγω των πολλών κατεδαφίσεων παραδοσιακών σπιτιών, στις οποίες κυριάρχησε η αντιπαροχή και τον πρώτο λόγο είχαν οι κατασκευαστικές εταιρείες (Κυψέλη, Παγκράτι, Πατήσια κλπ.)
2. Περιοχές που χτίστηκαν αρχικά κυρίως με μονοκατοικίες, από την ιδιωτική πρωτοβουλία και απευθύνονταν σε υψηλά ή αργότερα και σε μεσαία κοινωνικά στρώματα όπως το Ψυχικό, η Ηλιούπολη και ο Χολαργός. Οι δύο πρώτες χτίστηκαν με πολεοδομικό σχέδιο εμπνευσμένο από την ιδέα της πόλης κήπου.

3. Οι επεκτάσεις γύρω από κοντινές κοινότητες που χτίζονται με ανάμικτο τρόπο, συνήθως όμως με μικρά και χαμηλά (ακόμα) κτίσματα όπως Μαρούσι, Καλλιθέα, Ηράκλειο, Χαλάνδρι, Άγιος Δημήτριος, Νέα Λιόσια κλπ. και αποτελούν τα πρώτα "προάστια" των Αθηνών.

4. Οι λεγόμενες προσφυγικές συνοικίες -μελλοντικοί Δήμοι που γενικά χτίζονται με πολύ μικρά σπιτάκια (με εξαίρεση τις πιο πλούσιες περιοχές της Νέας Σμύρνης) από τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Δίπλα σε αυτές χτίζονται και άλλες μέσω της μεθόδου της αυτο-κατασκευής : Βύρωνα, Καισαριανή, Υμηττός, Περιστερί, Νίκαια, Ταύρος, Χαλκηδόνα, Ν. Ιωνία κ.α.

5. Οι συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής που χτίζονται σε περιοχές που αγοράστηκαν από μεσίτες ή καταπατητές χωρίς άδεια οικοδομής όπως: Βοτανικός, Χαμοστέρνα, Κατσικάδικα, Κουπόνια, Θημαράκια, Καραγιανέικα ΠολύγONO, ή ακόμα συνοικίες που γεννήθηκαν από κατάληψη εκκλησιαστικής ή δημόσιας γης, όπως ορισμένες περιοχές στους Δήμους Νίκαιας, Νέας Ιωνίας (από το 1922 και μετά) και Περάματος, Περιστερίου, Αιγάλεω κατά την περίοδο 1955-1970. Καθώς και τμήματα των δήμων Αγίου Δημητρίου και Λιοσίων.

6. Τα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας που χτίστηκαν μετά το 50 (Νόμος 2963/1954) από τον ΑΟΕΚ που απευθύνονται σε επίσημα αναγνωρισμένους μισθωτούς εργαζόμενους που έχουν εργαστεί πολλά χρόνια (και για το λόγο αυτό δεν είναι πλέον οι πιο φτωχοί των Αθηναίων) και συγκεντρώνονται κυρίως στους Αμπελόκηπους, τα Πετράλωνα, τη Νέα Φιλαδέλφεια, τον Βύρωνα, την Καισαριανή, το Κερατσίνι κ.α.,

7. Οι πολύ μικρές σε αριθμό και έκταση βιομηχανικές συνοικίες που εντοπίζονται δίπλα στα εργοστάσια στη Δραπετσώνα, το Κερατσίνι, την Ελευσίνα και το Λαύριο.

Τελικά οι δεκαετίες 60 και 70 χαρακτηρίζονται από μια απότομη επέκταση της πόλης προς όλες τις κατευθύνσεις χωρίς συνολικό ολοκληρωμένο χωροταξικό σχέδιο αλλά με επιλεκτικές πολιτικές αποφάσεις χωροθέτησης λειτουργιών και περιοχών κατοικίας. Οι αποφάσεις αυτές σε συνδυασμό με τους νόμους της αγοράς και τις ιδιαίτερες προτιμήσεις εγκατάστασης λόγω προϋπαρχόντων κοινωνικών δικτύων συμβάλλουν τελικά στη διαμόρφωση κοινωνικο-χωρικών διαφορών μεταξύ Ανατολής και Δύσης ιδιαίτερα στην περιφέρεια της πόλης και μεταξύ πυκνοδομημένου κέντρου και αραιοκατοικημένης περιφέρειας.

Οι διαδικασίες αυτές επιταχύνονται επίσης λόγω επέκτασης του οδικού δικτύου προς την περιφέρεια και ανάπτυξης του αυτοκινήτου και γενικότερα των τροχοφόρων (όπως τα λεωφορεία) εις βάρος άλλων μέσων μαζικής μεταφοράς (Τραμ, Μετρό). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Τραμ που «ξηλώνεται» κυριολεκτικά μεταξύ 1953-1961 και αντικαθίσταται από τα τρόλεϊ που παρά την αύξηση τους (164 το 1976) δεν καλύπτουν τις ολοένα και πιο αυξημένες ανάγκες μαζικής μετακίνησης. Οι ανάγκες αυτές καλύπτονται από τον αυξανόμενο αριθμό ιδιωτικών κυρίως αλλά και δημόσιων λεωφορείων που το 1977 καλύπτουν το 75% των μετακινήσεων με μέσα μαζικής συγκοινωνίας. Τα ΙΧ αυτοκίνητα που κυκλοφορούν αφορούν αρχικά τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και στη συνέχεια και τα μεσαία ενώ όσο περνάν τα χρόνια ο κύκλος ολοένα και διευρύνεται : το 1962 καλύπτουν μόνο το 20% των μετακινήσεων, ενώ το 1974 φτάνουν το 35% ποσοστό που όπως θα δούμε ολοένα αυξάνεται.

Στους περισσότερους τομείς κατασκευής βασικών για την εποχή υποδομών (ηλεκτρική ενέργεια, ύδρευση, αποχέτευση) κυριαρχεί επίσης ο ιδιωτικός τομέας παρά το ότι αυτή ειδικά την περίοδο συστήνονται ή επεκτείνονται μια σειρά δημόσιοι οργανισμοί διαχείρισης τους : ίδρυση της ΔΕΗ το 1950 και του Οργανισμού Αποχετεύσεων Πρωτεύουσας ΟΑΠ το 1954,

επέκταση των έργων της Εταιρίας Υδάτων ΕΕΥ από τη λίμνη του Μαραθώνα (1931) στην λίμνη Υλίκη (1957) και αργότερα στον Μόρνο (έργο που ξεκίνησε από το 1968). Έτσι τα δίκτυα διανομής των οργανισμών αυτών καλύπτουν κυρίως τις κεντρικές περιοχές της πόλης και τις περιοχές που είναι ιδιαίτερα ανταποδοτικές. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 80 μεγάλο μέρος του πολεοδομικού συγκροτήματος δεν είναι συνδεδεμένο με αυτά τα δίκτυα, πόσο μάλλον με αυτά που ακόμα την εποχή αυτή θεωρούνται «πολυτελείας» (δίκτυο τηλεπικοινωνιών).

5. Η ΑΘΗΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Οι σοβαρότερες αλλαγές που γνώρισε η Αθήνα, αποτελέσματα των οποίων βιώνουμε σήμερα, διαδραματίστηκαν στην περίοδο αυτή. Η Αθήνα μετατράπηκε από μικρή πόλη σε Μητρόπολη και στη συνέχεια ξεπέρασε πια και αυτά τα φυσικά της όρια για να επεκταθεί στις γύρω πόλεις και νησιά. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η Αθήνα έγινε πλέον αναμφισβήτητο κέντρο των κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών εξελίξεων στην Ελλάδα συγκεντρώνοντας πάνω από το ένα τρίτο του πληθυσμού της Ελλάδας. Η πολιτική κατάσταση σε αυτήν σταθεροποιήθηκε αρκετά, – είναι ίσως η μόνη περίοδος που η Αθήνα δεν γνώρισε στρατιωτικό νόμο - . Παρόλα αυτά η στρατιωτική και αστυνομική παρουσία στους δρόμους της είναι σήμερα ιδιαίτερα εμφανής και οι διαδηλώσεις ιδιαίτερα συχνές.

5.1 Οικονομία

Η οικονομική κατάσταση χαρακτηρίζεται από έντονη τριτογενοποίηση (εμπόριο, υπηρεσίες) και στροφή προς τη χρήση των νέων τεχνολογιών. Ενώ η χωροταξική – πολεοδομική εξέλιξη της είναι ιδιαίτερα σημαντική, μιας και κατά την περίοδο αυτή θεσμοθετείται το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών και υλοποιούνται τα πιο σημαντικά έργα ανάπτυξης της. Τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα θα γνωρίσουν επίσης την περίοδο αυτή σοβαρή έξαρση παρά την κάμψη που παρεμβάλλεται κατά τη δεκαετία 80. Η μετανάστευση από άλλες χώρες προς αυτήν θα είναι ίσως το πιο σημαντικό κοινωνικό γεγονός που θα ζήσει η πόλη στο τέλος του 20ου αιώνα. Τα δε πολιτιστικά και αθλητικά δρώμενα θα την κατακλύσουν...

Σε οικονομικό επίπεδο, η πρώτη μεταπολιτευτική περίοδος (1974-1980) χαρακτηρίζεται από χαμηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και συμπτώματα κρίσης. Οι ιδιωτικές επενδύσεις μειώθηκαν, ο πληθωρισμός αυξήθηκε και οι ρυθμοί αύξησης του εγχώριου καθαρού προϊόντος έπεσαν. Όμως πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι οι δείκτες αυτοί δεν λαμβάνουν υπόψη την παραοικονομία και τα δίκτυα οικογενειακής και κοινωνικής αλληλοβοήθειας που διατηρούσαν ακόμα έναν σημαντικό ρόλο στην ελληνική κοινωνία. Μετά το 1981 που η χώρα έγινε πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, και περιορίστηκαν οι ρυθμίσεις προστασίας της ελληνικής παραγωγής, η δομική αυτή κρίση επιδεινώθηκε. Αντίθετα, μετά το 1990, οι δείκτες οικονομικής ανάπτυξης αλλάζουν, δείχνοντας μια συγκαλυμμένη μορφή ανάπτυξης που απορρέει κυρίως από τα έσοδα των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων και αργότερα από τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης που συμβάλουν στην δημιουργία μιας νέας μεσοαστικής τάξης. Μέχρι το 2003 οι δείκτες αυτοί είναι αρκετά υψηλοί και το εξωτερικό χρέος και ο πληθωρισμός φαινομενικά ελαττώνονται πράγμα που κάνει την Ελλάδα να εισαχθεί στην ομάδα των "ανεπτυγμένων χωρών" παρά τις κοινωνικές και περιφερειακές ανισότητες της. Η πλήρης ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην GATT, και τέλος στην ζώνη του Ευρώ (το 2003) παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή. Ενώ παράλληλα σημαντικοί τομείς του δημοσίου (παιδεία, υγεία, μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, βιομηχανίες και υπηρεσίες στρατηγικής σημασίας, τουριστικά ακίνητα, κλπ.) παραχωρούνται σε επιχειρηματικά συμφέροντα μέσω ειδικών φορέων "εκποίησης". Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας.

Η συμμετοχή της Αθήνας στην ανάπτυξη αυτή είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική αφού το εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) που της αντιστοιχεί αυξάνει από 36% το 1990 σε 45% το 2000. Κορύφωση αποτελεί η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα που απορροφά πολλούς προϋπολογισμούς της χώρας οδηγώντας την πάλι σε διεθνείς δανειοδοτήσεις. Επανέρχεται έτσι το ζήτημα της σχετικά εύθραυστης οικονομικής ανάπτυξης που στηρίζεται κυρίως στην κατανάλωση εισαγόμενων προϊόντων, την ναυσιπλοΐα και την οικοδομή καθώς και στην παραχώρηση στο ιδιωτικό κεφάλαιο σημαντικών δημοσίων υπηρεσιών, και αγαθών.

Η ανάπτυξη αυτή είναι, όπως φαίνεται πλέον και σήμερα, εφήμερη και επιφανειακή και αφορά μόνο μερικά τμήματα της κοινωνίας ενώ συνοδεύεται από σειρά μέτρων που εντείνουν επί της ουσίας τις οικονομικές και περιφερειακές ανισότητες. Η πολιτική που προτείνεται από διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς όπως η ΕΕ και ο ΟΟΣΑ εφαρμόζεται πλέον και από τα δύο κόμματα που εναλλάσσονται στην εξουσία με αποτέλεσμα την ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων (η Ελλάδα τοποθετείται πλέον στην πιο δυσμενή θέση σχετικά με το ζήτημα αυτό μεταξύ των χωρών της ΕΕ) και την σταδιακή μείωση της νεοσύστατης μεσαίας τάξης, πράγμα εμφανές κυρίως μετά τους ΟΑ του 2004 και μέχρι σήμερα, περίοδος κατά την οποία η χώρα αντιμετωπίζει συγκαλυμμένη οικονομική κρίση.

Το κλείσιμο πολλών εργοστασίων που ξεκίνησε από την δεκαετία 90 και συνεχίζει μέχρι σήμερα, και η ουσιαστική εγκατάλειψη της επαρχίας ιδιαίτερα στις αρχές του 21ου αιώνα οδήγησε σε μαρασμό πολλές περιοχές της Ελλάδας και συνέβαλε στην αύξηση της εσωτερικής μετανάστευσης προς την Αθήνα, διαδικασία που εντάθηκε ιδιαίτερα κατά το 2004 λόγω των πολλών προσωρινών θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν σε αυτήν. Η αύξηση όμως του πληθυσμού της Αθήνας οφείλεται κατά κύριο λόγο σε ενδογενείς παράγοντες (φυσική αύξηση του πληθυσμού) αφού συγκεντρώνεται σε αυτήν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Ελλάδας.

Οι αλλαγές στον προσανατολισμό και την διάρθρωση του ενεργού πληθυσμού είναι επίσης ιδιαίτερα σοβαρές από το 1970 και μετά. Αν και το Πολεοδομικό Συγκρότημα των Αθηνών συγκροτούσε από παλιά έναν τόπο σχεδόν αποκλειστικά προσανατολισμένο στον τριτογενή κυρίως και στον δευτερογενή τομέα σε αντίθεση με ότι συνέβαινε στο σύνολο της χώρας, από το 1990 και μετά η απασχόληση στον τριτογενή τομέα κυριαρχεί (βλέπε πίνακα 5.2). Στην Αθήνα του 21ου αιώνα μπορεί να λειτουργεί πλέον ένα δυναμικό χρηματιστήριο, η πλειοψηφία όμως των κατοίκων της είναι χρεωμένη και ανασφαλής λόγω του ότι απασχολείται κυρίως σε προσωρινές εργασίες ή κινδυνεύει ανά πάσα στιγμή να βρεθεί στο δρόμο. Στην Αθήνα, πολλές νέες θέσεις εργασίας ανοίγουν αλλά και πολλές κλείνουν, έτσι η κοινωνική της κατάσταση είναι ιδιαίτερα ρευστή.

Πίνακας 5.2 : Εξέλιξη του ενεργού πληθυσμού κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, την Αττική και την περιοχή του Δήμου Αθηναίων.

	I (πρωτογενής) %	II (δευτερογενής) %	III (τριτογενής) %
1971			
Ελλάδα	41,4	27	31,6
Αττική	0,9	44,2	54,9
Δήμος Αθηναίων	0,7	33,5	65,7
1991			
Ελλάδα	19,9	25,4	54,8
Αττική	0,5	26,7	72,9
Δήμος Αθηναίων	0,4	22,5	77,1

Πηγή : απογραφές ανά Δήμο της ΕΣΥΕ 1971, 1991.

Ειδικότερα στον τριτογενή τομέα μεταξύ 1991-2001 αναπτύσσονται οι "χρηματοοικονομικές

και μεσιτικές υπηρεσίες" (από 8,4% σε 11,6%) τα "ξενοδοχεία-εστιατόρια" (από 3,4% σε 4,8%) και οι "λοιπές υπηρεσίες" (από 4,7% σε 6,5%) και που απευθύνονται κυρίως σε μεσαία κοινωνικά στρώματα, ενώ το ποσοστό απασχόλησης στο εμπόριο παραμένει σε υψηλά επίπεδα (από 16% σε 16,5%), το ίδιο συμβαίνει και με τις δημόσιες υπηρεσίες (από 19,6% σε 18,8%). Στον δευτερογενή τομέα αυξάνεται το ποσοστό εργαζομένων σε οικοδομικές επιχειρήσεις (από 6,5% σε 7,9%) ενώ ελαττώνονται τα ποσοστά εργαζομένων στον βιομηχανικό τομέα (από 16,2% σε 13,4%) και τον τομέα μεταφορών και επικοινωνιών (πηγή : ΕΣΥΕ, Β. Αράπογλου). Από τα παραπάνω είναι φανερή μια τάση κλαδικής αναδιάρθρωσης της οικονομίας της πρωτεύουσας που σύμφωνα με πρόσφατα δημοσιεύματα εντείνεται ιδιαίτερα μετά το 2004.

Οι σοβαρές αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη, και σε ορισμένες χώρες της Αφρικής και της Ασίας, σε συνδυασμό καλύτερευσης της οικονομικής κατάστασης της Ελλάδας προσέλκυσαν ιδιαίτερα στην Αθήνα νέα μεταναστευτικά ρεύματα από τις περιοχές αυτές που συνέβαλαν στην αναζωογόνηση των κλάδων της οικοδομής και των διάφορων υπηρεσιών. Σύμφωνα με έρευνα του Τζορτζόπουλου (στο: Μουρίκ, συντονιστής 2002) το 1997, το 44% των μεταναστών στην Ελλάδα κατοικούσε στην Αθήνα.

Οι μετανάστες συμβάλουν αποφασιστικά στην οικονομία της χώρας και ιδιαίτερα της Αθήνας. Όπως σημειώνει ο Β. Αράπογλου (2005), στην Αττική οι μετανάστες «εντάσσονται στο πρωτογενές κύκλωμα συσσώρευσης (μεταποίηση), ακολουθούν τη μετακίνηση του κεφαλαίου στις κατασκευές και εξυπηρετούν (απασχολούμενοι σε δευτερεύουσες υπηρεσίες, στο εμπόριο, σε ξενοδοχεία και εστιατόρια) την αναπαραγωγή και κατανάλωση των ελληνικών μεσοστρωμάτων». Μεγάλα τμήματα όμως αυτών ζούνε σε συνθήκες αποστέρησης σε παλιές κατοικίες που εντοπίζονται ιδιαίτερα στο κέντρο και τις Δυτικές συνοικίες της Αθήνας. Σύμφωνα όμως με ορισμένες μελέτες (στοιχεία 1995) οι μετανάστες δεν κατοικούν σε γκετοποιημένες περιοχές αλλά διάσπαρτα σε περιοχές προσωρινής κατοικίας που εντοπίζονται σε ορισμένες κεντρικές λαϊκές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά (Ψημένος Ι., περιοδικό Γεωγραφίες, 1/2004). Στις αρχές του 21ου αιώνα η εικόνα αυτή, της προσωρινότητας, αρχίζει να αλλάζει: τα πρώτα κύματα μεταναστών, πολλοί εκ των οποίων απέκτησαν οικογένεια στην Ελλάδα, κατοικούν μόνιμα πλέον στην πόλη, εντάσσονται στις τοπικές κοινωνίες και συμβάλλουν σε μια πολυ-πολιτισμική διαμόρφωση του χώρου της που περιλαμβάνει νέα καταστήματα αφρικανικών, ασιατικών και ανατολικοευρωπαϊκών προϊόντων καθώς και νέα στέκια κοινωνικών και πολιτιστικών συναντήσεων.

5.2. Αστική δομή, Πολεοδομική εξέλιξη και Σύγχρονα προβλήματα

Οι τάσεις οικιστικής ανάπτυξης που διαφαινόταν από την δεκαετία 60 είναι πλέον μετά το 80 βασικές στον τρόπο παραγωγής του χώρου ενώ μετά το 90, η αντιπαροχή και η "αυθαίρετη δόμηση" παίρνουν ανεξέλεγκτες διαστάσεις κυρίως σε περιοχές φυσικού κάλλους. Σε αυτό συμβάλει και ο τρόπος ένταξης περιοχών στο σχέδιο καθώς και η μαζική είσοδος του κτηματομεσιτικού κεφαλαίου στην παραγωγή κατοικίας και γενικότερα την οικοδομή καθώς και η ανάπτυξη οικοδομικών συνεταιρισμών κυρίως από μεσαία κοινωνικά στρώματα. Η αντιπαροχή σαν διαδικασία κατασκευής πολυκατοικιών γενικεύεται και εξαπλώνεται από το κέντρο της πόλης σε όλο το λεκανοπέδιο, ενώ η δυνατότητα μεταφοράς συντελεστή δόμησης μετά το 90 συμβάλει στην πλήρη απαξίωση βασικών πολεοδομικών αρχών. Οι επεκτάσεις σε περιοχές εκτός σχεδίου πόλεως αφορούν πλέον και την δεύτερη κατοικία αλλά και άλλα δημόσια ή ιδιωτικά κτίρια που αφορούν μία πολλές λειτουργίες: βιοτεχνίες και βιομηχανίες, εμπορικά καταστήματα, παράνομες επεκτάσεις κτισμάτων σε ακάλυπτους ή δημόσιους χώρους, βίλες στο δάσος, φτηνές εξοχικές κατοικίες, πολυκατοικίες, μέχρι και δημόσια ιδρύματα.

Στις αρχές του 21ου αιώνα οι νέοι άστεγοι της Αθήνας δυσκολεύονται πλέον να χτίσουν το δικό τους "αυθαίρετο" μιας και αυτή η διαδικασία παραγωγής του χώρου δεν τους αφορά. Αντίθετα κατοικούν σε εγκαταλελειμμένα κτίρια και προσωρινές πρόχειρες κατασκευές ή σε ομαδικά φτηνά υπόγεια διαμερίσματα. Έτσι η κατάστασή τους γίνεται πιο δύσκολη από αυτή των μεταναστών του 60 και ο αριθμός τους ξεπερνά τους 10.000. Η Αθήνα γνωρίζει πλέον άστεγους που κατοικούν στους δρόμους, σε παγκάκια και σταθμούς, φαινόμενο που ήταν αρκετά διαδεδομένο στις Δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Η γρήγορη ανεξέλεγκτη αύξηση των ενοικίων σε συνδυασμό με την απουσία κοινωνικής πολιτικής και οικογενειακής στήριξης συμβάλει αποφασιστικά στην ενίσχυση αυτού του φαινομένου που αφορά κυρίως τους μετανάστες αλλά όχι μόνο.

Η Αθήνα πλέον επεκτείνεται προς όλες της κατευθύνσεις απαιτώντας ολοένα και περισσότερα δίκτυα και καταναλώνοντας περισσότερους πόρους. Η Μητροπολιτική της Περιοχή αγκαλιάζει το σύνολο της Αττικής με τάσεις επέκτασης προς την Κόρινθο, την Εύβοια, τη Βοιωτία και τον κοντινό νησιωτικό χώρο. Στον **πίνακα 5.4** (δημογραφικής και χωρικής εξέλιξης των Αθηνών) παρατηρούμε ότι ο Δήμος Αθηναίων χάνει πληθυσμό προς όφελος των γύρω Δήμων. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με την ανάπτυξη των οδικών δικτύων, την μαζική χρήση ΙΧ αυτοκινήτου και την τάση ιδιοκατοίκησης και την αναζήτηση πιο ευρύχωρης κατοικίας.

Πίνακας 5.4 : Δημογραφική και χωρική εξέλιξη της Μητροπολιτικής Περιοχής Αθηνών και συσχέτιση με το Δήμο Αθηναίων 1971-2001.

Χρονολογία	Πληθυσμός*				Έκταση** (χμ ²)		
	ΜΠΑ	Πληθυσματική αύξηση %	Δήμος Αθηναίων	Υπόλοιπο ΜΠΑ	ΜΠΑ	Δήμος Αθηναίων	Υπόλοιπο ΜΠΑ
1971	2634127		867023	1767104	284,7	37,2	247,5
1981	3156206	20%	885737	2370469			
1987					356,5	37,8	318,7
1991	3259696	3%	772072	2487624			
1995					491,2	38,2	453
2001	3433077	5%	745514	2687563			

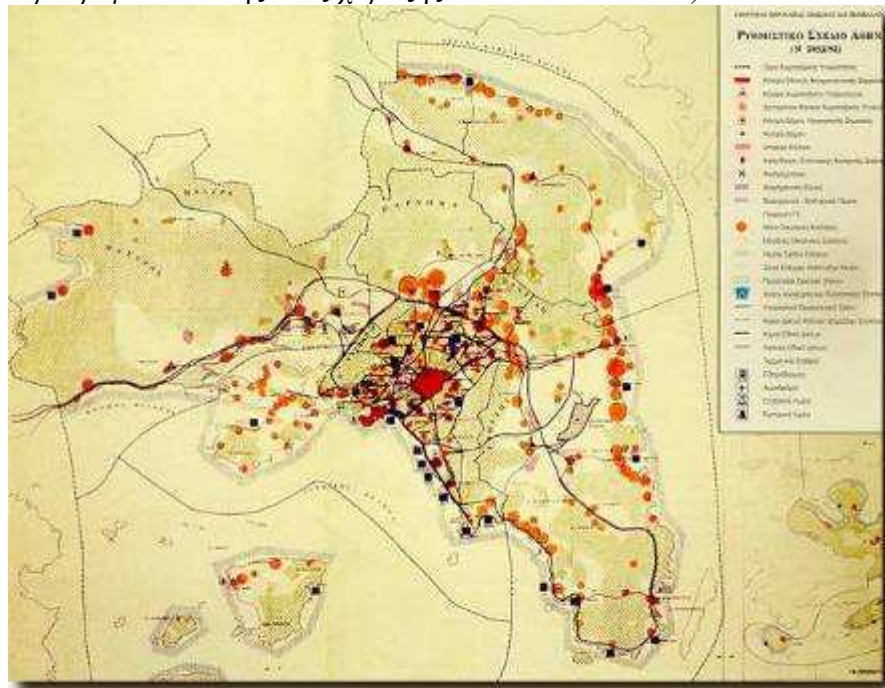
Πηγή : Petropoulou 2003, Στοιχεία από : * απογραφές ΕΣΥΕ 1971, 1981, 1991, 2001. ** Αυδελίδη Κ., 2002 στο Μαλούτας (επιμέλεια), 2000 : «Άτλας ελληνικών πόλεων» και υπολογισμοί στους παραπάνω χάρτες.

Από την μεταπολίτευση και μετά, παρά το ότι η διαδικασία τσιμεντοποίησης της Αθήνας επιταχύνεται, αρχίζουν και οι πρώτοι επίσημοι προβληματισμοί για την αναβάθμιση του κέντρου της Αθήνας, και την διάσωση ορισμένων νεοκλασικών κτιρίων καθώς και για τα ζητήματα ρύπανσης. Το 1979 γίνονται οι πρώτες παρεμβάσεις στο κέντρο της Αθήνας (πεζοδρόμηση οδού Βουκουρεστίου) και ανοίγεται πλέον η συζήτηση για τα προβλήματα της Πλάκας (με μελέτες του 73 και του 78) ενώ γίνονται ορισμένες πολεοδομικές μεταρρυθμίσεις (Ρυθμιστικό του 79) επί Στεφάνου Μάνου, υπουργού Δημοσίων Έργων και αρχίζει η συζήτηση για το «νέφος της Αθήνας» που έχει πάρει πλέον σοβαρές διαστάσεις.

Οι σοβαρότερες όμως πολεοδομικές αλλαγές έγιναν μετά το 1983 με την καθοριστική συμβολή του υπουργού Αντώνη Τρίτση : η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ) και ο Οικιστικός Νόμος 1337/83, το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών (ΡΣΑ) που άρχισε το 1983 και δημοσιεύτηκε ως Νόμος του κράτους το 1985, καθώς και οι εξειδικεύσεις του αργότερα μέσω Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων (ΓΠΣ) και Πολεοδομικών Μελετών επεκτάσεων, προέβλεπαν μεταξύ άλλων: αναπλάσεις στις προσφυγικές γειτονιές και πεζοδρομήσεις στο κέντρο των Αθηνών και του Πειραιά, μείωση συντελεστή δόμησης και διαδοχική ένταξη στο σχέδιο πόλης των περισσότερων συνοικιών αυθαίρετων κατοικιών με σκοπό τον έλεγχο της αστικής ανάπτυξης, την αποτροπή άλλων επεκτάσεων και την λύση πάγιων πολεοδομικών προβλημάτων. Η ίδρυση του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου και

Προστασίας Περιβάλλοντος της Αθήνας (ΟΡΣΑ), δημιούργησε τον φορέα γενικού Σχεδιασμού της μητροπολιτικής περιοχής.

Χάρτης 2: Το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών του 85 (αναθεωρημένο με προσθήκη του αεροδρομίου και της νέας χάραξης του οδικού δικτύου)



Πηγή : ΟΡΣΑ-ΥΠΕΧΩΔΕ (δικτυακός τόπος)

Βασικοί στόχοι του Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθηνών ήταν : η αποτροπή της γιγάντωσης της Αθήνας εις βάρος της ελληνικής περιφέρειας (αποκέντρωση οικονομικών και διοικητικών λειτουργιών, συγκράτηση πληθυσμού), η μείωση των κοινωνικο-χωρικών διαχωρισμών μεταξύ Ανατολικών και Δυτικών συνοικιών, η διασφάλιση ενός καλύτερου φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, η ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης και αναβάθμιση της κεντρικής περιοχής της, η ποιοτική αναβάθμιση κάθε γειτονιάς και τέλος η ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών στις αποφάσεις. Σημαντικές ενέργειες μεταξύ άλλων στην κατεύθυνση αυτή είναι : «Η εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής κατοικίας και γης και οι επεκτάσεις του σχεδίου πόλεως στις διαμορφωμένες περιοχές αυθαιρέτων με στόχο την αναβάθμισή τους και την ενσωμάτωσή τους στον πολεοδομικό ιστό», «η αντιπλημμυρική και αντισεισμική προστασία», «ο εξοπλισμός της με τα απαραίτητα δίκτυα υποδομής» και τα μέτρα κατά της ρύπανσης. Η δημιουργία ειδικού γραφείου για θέματα ρύπανσης στην Αθήνα (ΠΕΡΠΑ) και αργότερα το πρόγραμμα ΑΤΤΙΚΗ ΣΟΣ άνοιξαν το δρόμο στη συστηματική μελέτη ζητημάτων περιβάλλοντος. Τα επόμενα χρόνια, με τη θεσμοθέτηση των Ζωνών Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ), των Βιομηχανικών και βιοτεχνικών πάρκων (ΒΙΠΑ-ΒΙΟΠΑ) και των ζωνών προστασίας ευαίσθητων περιοχών, καθώς και των αναπλάσεων υποβαθμισμένων αστικών περιοχών, ολόκληρος ο χώρος της Αττικής εντάσσεται στον πολεοδομικό σχεδιασμό.

Στην ίδια κατεύθυνση βρίσκεται και η νομοθεσία για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών της Ελλάδας που έγινε επί Μελίνας Μερκούρη υπουργού πολιτισμού. Πολλές από τις παραδοσιακές κατοικίες και νεοκλασικά κτίρια σώθηκαν τότε και συνεχίζουν να αντιστέκονται στις μπουλντόζες μέχρι τις μέρες μας. Οι αναπλάσεις αγκαλιάζουν στο τέλος του 20ου αιώνα και μέχρι τις μέρες μας, πολλά παλαιά ξενοδοχεία αλλά και άλλα κτίρια που αλλάζουν χρήση και από πολυκατοικίες, αποθήκες ή βιοτεχνίες γίνονται θέατρα, γκαλερί,

σχολές και τόποι διασκέδασης. Χαρακτηριστικό πρωτοπόρο παράδειγμα επιτυχημένης αλλαγής χρήσης μέσα από συλλογικό έργο αρχιτεκτόνων είναι τα εργοστάσια στο Γκάζι και το Λαύριο

Στις μέρες μας, παρά την ουσιαστική εγκατάλειψη πολλών από τις κατευθύνσεις του Ρυθμιστικού Σχεδίου των Αθηνών (όπως η συγκράτηση της επέκτασης της Αθήνας καθώς και των συντελεστών δόμησης, οι πολεοδομικές επεμβάσεις στην Δυτική Αθήνα και Αττική με στόχο την άμβλυνση των κοινωνικο-χωρικών αντιθέσεων, τα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος και η δημιουργία του τραμ, η διατήρηση του αγροτικού χώρου στα Μεσόγεια χωρίς κατασκευή νέου αεροδρομίου) ορισμένες από αυτές, όσες υλοποιήθηκαν, επηρέασαν αποφασιστικά την εξέλιξη της πρωτεύουσας.

Οι σοβαρότερες πολεοδομικές παρεμβάσεις που έγιναν από το 1985 και μετά στην κατεύθυνση του ΡΣ αφορούν την ένταξη στο σχέδιο πόλης της του συνόλου σχεδόν του οικιστικού ιστού μέσω της διαδικασίας της ΕΠΑ των ΓΠΣ και των ΖΟΕ, την θέσπιση Ζωνών Προστασίας Ορεινών Όγκων και της Ζώνης Προστασίας (τμήματος) του Κηφισού ποταμού, την θέσπιση ΒΙΠΑ-ΒΙΟΠΑ και τη θέσπιση διαχειριστικού φορέα της περιοχής του Ελαιώνα (που όμως δεν λειτούργησαν ακόμα σύμφωνα με τις προδιαγραφές), τη δημιουργία Χώρων Υγιεινής Ταφής Απορριμμάτων (ΧΥΤΑ) και βιολογικού καθαρισμού (έργα που όμως δεν ολοκληρώθηκαν ακόμα), την κατασκευή νοσοκομειακών μονάδων στην Δυτική Αθήνα και Αττική, τον περιορισμό οικοδόμησης ελεύθερων χώρων που προορίζονταν για κοινόχρηστους χώρους πρασίνου. Τέλος, σχέδια όπως η ανάπλαση ορισμένων κεντρικών περιοχών της Αθήνας όπως του Κεραμικού, η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων, και η κατασκευή της Αττικής Οδού υλοποιήθηκαν πολύ αργότερα μέσω των οικονομικών ενισχύσεων που δόθηκαν από τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και επιταχύνθηκαν με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004.

Στην ίδια κατεύθυνση των ιδεών του Ρυθμιστικού Σχεδίου, αλλά με πολύ πιο σύγχρονες αναζητήσεις, βρίσκεται το έργο ορισμένων αρχιτεκτόνων που εφαρμόζουν πλέον τις αρχές της βιοκλιματικής και οικολογικής αρχιτεκτονικής σε ορισμένα κτίρια στην Αθήνα και τα περίχωρα όπως τα έργα του αρχιτέκτονα Τομπάζη : εργατικές κατοικίες «ηλιακού χωριού» στην Πεύκη (79-89), κτίριο ΓΕΚ-ΑΕ στην Αλεξάνδρας, μελλοντικό κτίριο ΥΠΕΧΩΔΕ. Οι τεχνικές αυτές εφαρμόζονται και από άλλους μηχανικούς ολιστικής αρχιτεκτονικής (Τσίππρας και άλλοι) σε ορισμένες κατοικίες στην Εκάλη, την Κηφισιά και τα Μεσόγεια.

Παράλληλα όμως, τη δεκαετία 90 αρχίζει να διαφαίνεται μια τάση απαξίωσης των πολεοδομικών κατευθύνσεων προς όφελος του αρχιτεκτονήματος και απαξίωσης του δημόσιου χώρου προς όφελος του ιδιωτικού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Μέγαρο Μουσικής, ιδιαίτερα σημαντικό αρχιτεκτονικό έργο για την Αθήνα που "άλωσε" όμως κυριολεκτικά το πάρκο Ελευθερίας. Την περίοδο αυτή κατασκευάζονται επίσης ορισμένα ιδιωτικά νοσοκομεία και εκπαιδευτήρια, και ορισμένοι χώροι αναψυχής και γραφείων που παρά το ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον ορισμένων, χτίζονται συνήθως σε χώρους που προορίζονταν για πράσινο.

Οι διαδικασίες αυτές αποτελούν απαρχή μιας νέας πολεοδομικής πρακτικής καταπάτησης και εξαγοράς των ελάχιστων δημοσίων χώρων που διαθέτει η Αττική. Στις αρχές της δεκαετίας 90 δεν έχει όμως ακόμα γενικευτεί. Η γενικότερη παραχώρηση και πώληση γης, κτιρίων, αγαθών και υπηρεσιών στο ιδιωτικό κεφάλαιο λαμβάνει χώρα στα τέλη της δεκαετίας 90 και στις αρχές του 21ου αιώνα και αγκαλιάζει μέχρι και την εκκλησιαστική περιουσία. Σε αντίθεση με τις κατευθύνσεις αποκέντρωσης, και μετριασμένης ανάπτυξης που χαρακτηρίζουν το Ρυθμιστικό του 85, το τέλος του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από νέες τάσεις γιγαντισμού και επέκτασης.

5.3. Μεγάλα Έργα – σύντομη παρουσίαση, αποτίμηση

Τα τελευταία χρόνια (2000-2006) και ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων (ΟΑ) η Αθήνα αλλάζει επιβεβαιώνοντας την κατεύθυνση "γιγαντισμού" και αδιαφορίας για την βιώσιμη ανάπτυξη της παρά τις επίσημες εξαγγελίες, απορροφώντας στην κατεύθυνση αυτή το μεγαλύτερο μέρος του προϋπολογισμού της Ελλάδας συμπεριλαμβανομένων των εσόδων από το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης. Παρακάτω σημειώνουμε τα σημαντικότερα από τα έργα αυτά διαχωρίζοντας τα σε κατηγορίες ως προς την σχέση τους με τις κατευθύνσεις του ΡΣΑ.

1. Η δημιουργία του νέου αεροδρομίου "Ελευθέριος Βενιζέλος" στα Σπάτα (που κατασκευάστηκε έχοντας θέσει σαν προϋπόθεση την διακοπή της λειτουργίας του αεροδρομίου "Ελληνικού"), αποτελεί ένα από τα μεγάλα έργα της σύγχρονης εποχής που σε αντίθεση με πολλά προηγούμενα τελείωσε "στην ώρα του" (1996-2004). Το έργο εντάχθηκε εκ των υστέρων στο Ρυθμιστικό χωρίς να έχουν προηγηθεί μελέτες χωροταξικής οργάνωσης της γύρω περιοχής πράγμα που έγινε αργότερα. Αποτέλεσμα είναι η έξαρση της άναρχης δόμησης στην περιοχή που αγκαλιάζει όχι μόνο κατοικίες αλλά και μεγάλες επιχειρήσεις.

2. Τα σημαντικότερα έργα υποδομής της Αθήνας έγιναν επίσης αυτή την περίοδο όπως η Αττική Οδός, το Μετρό το Τραμ της Αθήνας και ο προαστιακός που θα φτάσει να ενώνει τα λιμάνια Πειραιά, Λαυρίου και Ραφήνας με το αεροδρόμιο. Τα περισσότερα έργα που προβλέπονταν ήδη από το ΡΣΑ επιταχύνθηκαν και επεκτάθηκαν λόγω ΟΑ. Τα έργα αυτά αντιμετωπίζουν ενιαία το Πολεοδομικό Συγκρότημα της Αθήνας. Σημειώνουμε ότι από το 1985 μέχρι σήμερα η μόνη μελέτη που αφορά το σύνολο του Πολεοδομικού Συγκροτήματος και τους όμορους Δήμους είναι αυτή της ΜΕΤΡΟ ΑΕ βάση της οποίας έγινε η κατασκευή του Μετρό της Αθήνας. Στην ανάλυση αυτήν στηρίχθηκαν και ορισμένες χωροταξικές προτάσεις καθώς και η πρόταση του νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας που βρίσκονται σήμερα σε εξέλιξη.

3. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα ξεκινάν επίσης ορισμένα έργα υποδομής που ανταποκρίνονται σε σύγχρονες ανάγκες και ξεπερνούν κατά πολύ τις προβλέψεις του ΡΣΑ του 85 όπως το δίκτυο φυσικού αερίου και το νέο δίκτυο τηλεπικοινωνιών (κινητή τηλεφωνία και ίντερνετ) που βρίσκονται σε εξέλιξη. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 2006 στο κέντρο της Αθήνας λειτουργεί πλέον και σύστημα ασύρματης πρόσβασης στο ίντερνετ.

4. Τα Ολυμπιακά Έργα (35 αθλητικές εγκαταστάσεις) υλοποιημένα για πρώτη φορά από συμπράξεις πολλών ελληνικών κυρίως αλλά και ορισμένων ξένων μελετητικών γραφείων, δίνουν στην Αθήνα μια άλλη όψη, σε πολλές περιπτώσεις πιο «ελκυστική», αλλά λιγότερο οικολογική και κοινωνική. Σοβαρές διαταραχές στο περιβάλλον δημιούργησε η κατασκευή κωπηλατοδρόμιου στο Σχινιά, διαταραχές που μετριάστηκαν αλλά δεν αποτράπηκαν παρά τις παρεμβάσεις των πολιτών.

5. Στην αντίθετη κατεύθυνση αυτής της λογικής "κατακερατισμένης πολεοδόμησης" βρίσκονται έργα για τα οποία υπάρχουν μελέτες που όμως δεν υλοποιήθηκαν ακόμα όπως οι Ποιοτικές Παρεμβάσεις Μεγάλης Κλίμακας (στην κατηγορία αυτή ανήκει και το Πρόγραμμα Ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χώρων που έχει σχεδόν υλοποιηθεί και το παρουσιάζουμε παρακάτω): Η διαμόρφωση του χώρου του παλαιού αεροδρομίου (Ελληνικό) σε Μητροπολιτικό Πάρκο, Το Πρόγραμμα Ανάπλασης των Ακτών του Σαρωνικού και το Σχέδιο Μητροπολιτικού Πάρκου στο Γουδί, Το Πρόγραμμα Ενοποίησης Χώρων Πρασίνου, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων, η ανάπλαση της περιοχής του Ελαιώνα (υποβαθμισμένης περιοχής παραγωγικών δραστηριοτήτων στο κέντρο της Αθήνας), η

δημιουργία υπερτοπικών πόλων αναψυχής στη Δυτική Αθήνα (Πύργος Βασιλίσσης, Σελεπίτσαρι) και το πρόγραμμα προστασίας του όρους Αιγάλεω βρίσκονται τέλος υπό εξέλιξη και η υλοποίηση τους συναντά μεγάλες δυσκολίες.

6. Ειδικότερα η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων και η πεζοδρόμηση κεντρικών δρόμων του ιστορικού τριγώνου της Αθήνας έργο πνοής για την Αθήνα, υλοποιήθηκε μετά από σοβαρές προσπάθειες διεπιστημονικής ομάδας. Το πρόγραμμα στοχεύει «στην αποκατάσταση της ιστορικής συνέχειας της πόλης και στην δημιουργία πόλων έλξης για τους Αθηναίους, με την ταυτόχρονη εξασφάλιση μιας καλύτερης ποιότητας ζωής σε ένα αναβαθμισμένο περιβαλλοντικά, λειτουργικά και πολιτιστικά χώρο». Είναι ίσως το πιο σημαντικό έργο που υλοποιήθηκε την περίοδο αυτή που απευθύνεται στο σύνολο των πολιτών της Αθήνας.

7. Τέλος, μια σειρά έργων καλλωπισμού του κέντρου της Αθήνας και ορισμένων οδικών αξόνων (ανακαίνιση όψεων 2000 κτιρίων, απομάκρυνση ακαλαίσθητων πινακίδων, φύτευση παρτεριών, καθαριότητα κλπ.) συνέβαλλαν στην καλύτερη εικόνα της προς τα έξω. Συνοδεύτηκαν όμως από την εγκατάλειψη σχεδόν των άλλων συνοικιών της Αθήνας (Πατήσια, Κυψέλη, Παγκράτι, Κολωνός κ.α.).

5.4. Χωροταξικές κατευθύνσεις και κοινωνικο-χωρικές αντιθέσεις

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, στα πλαίσια του λεγόμενου «διεθνοποιημένου ρόλου των πόλεων» η Αθήνα σύμφωνα με ορισμένους μελετητές διεκδικεί να μετεξελιχθεί σε «διεθνή πόλη τουλάχιστον 2^{ης} βαθμίδας» (Δ. Οικονόμου κ.α., 2001, Π. Γετίμης, Ν. Μαραβά, 2002, Ανδρικοπούλου Καυκαλά, 2000) συγκεντρώνοντας σε αυτήν ορισμένες «νέες οικονομικές δραστηριότητες» και μεγάλα διεθνή γεγονότα όπως οι Ο.Α. Μια αντίστοιχη άποψη για την ανάπτυξη της Αθήνας και το διεθνή ρόλο της φαίνεται να εκφράζεται στο "Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης για την Αθήνα - Αττική" που συντάχθηκε για το ΥΠΕΧΩΔΕ από ομάδα μελετητών του ΕΜΠ (Κ. Γεράρδη, συντονίστρια)². Ο ιδιαίτερα σημαντικός διεθνής ρόλος της Αθήνας, που διαφαίνεται σε πολλά από τα επίσημα πολιτικά κείμενα έχει αμφισβητηθεί από ορισμένους μελετητές, είτε χρησιμοποιώντας τους ίδιους τους «επίσημους δείκτες», από διαφορετική σκοπιά ο καθένας (Γ. Σταθάκης, Κ. Χατζημιχάλης 2004, Β. Αράπογλου³ 2006), είτε κάνοντας συνολικότερες εκτιμήσεις που μιλάνε μέχρι και για «λιβανοποίηση» της Αθήνας (Γ. Σαρηγιάννης, 2004). (Για το θέμα αυτό βλέπε και περιοδικό *Γεωγραφίες* 7/2004, *Αφιέρωμα για την Αθήνα, εκδόσεις Εξάντας*).

² Στο κείμενο αυτό σημειώνεται ότι: "η ένταξη των εθνικών οδών Αθηνών - Θεσσαλονίκης - Ευζώνων - Αλεξανδρούπολης (είσοδοι - πύλες προς Ε.Ε.) στο διευρωπαϊκό δίκτυο, η ολοκλήρωση των έργων υπεραστικών επιβατικών και εμπορευματικών σιδηροδρομικών μεταφορών για την ένταξη της Αθήνας στο διευρωπαϊκό δίκτυο υψηλών ταχυτήτων και η αποπεράτωση του νέου αερολιμένα στα Σπάτα, των θερματικών σταθμών και του πρωτεύοντος και δευτερεύοντος δικτύου εισαγωγής φυσικού αερίου, καθώς και της ανάπτυξης του εμπορευματικού λιμένα του Πειραιά στο Ν. Ικόνιο Περάματος - Κερατσινίου, σε συνδυασμό με την ανασυγκρότηση του τηλεπικοινωνιακού συστήματος, με αφορμή και την Ολυμπιάδα 2004", αναμένεται να συμβάλουν στην ανάπτυξη ενός διεθνή ρόλου και να "άρουν την γεωγραφική και τεχνολογική - επικοινωνιακή απομόνωση της Αττικής, δημιουργώντας ένα ριζικά διαφορετικό οικονομικοκοινωνικό πλαίσιο. Επιπλέον εφόσον υπάρξει συνέχεια και επιτάχυνση των παρεμβάσεων για την ανάδειξη της αρχαιολογικής και πολιτιστικής της ταυτότητας και την αντιμετώπιση της κρίσης του αστικού περιβάλλοντος και της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, σε συνδυασμό με την διαφύλαξη του τοπίου και τα μέτρα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος στον περιαστικό και εξωαστικό χώρο, αναμένεται να αξιοποιηθεί επαφελώς τα πλεονεκτήματα που διαθέτει (φυσικό περιβάλλον, κλίμα, ιστορική ταυτότητα) ως μεγαλούπολη ευρωπαϊκής και διεθνούς ακτινοβολίας, στους τομείς του τουρισμού, του πολιτισμού, της αναψυχής" (Α. Βασενχόβεν στο κεφάλαιο Ε1).

³ Σύμφωνα με τον Β. Αράπογλου «η ενίσχυση της κεφαλαιαγοράς και υπερεθνικών χρηματιστικών διαμεσολαβήσεων διευκόλυναν τη μετατόπιση κεφαλαίων από την τυπική παραγωγή στην παραγωγή δομημένου περιβάλλοντος και σε επενδύσεις στον τριτογενή τομέα. Ωστόσο οι μετατοπίσεις αυτές δεν έχουν οδηγήσει σε τέτοιου τύπου αναδιάρθρωση, ώστε η Αθήνα να προσεγγίζει το πρότυπο, την οικονομική και κοινωνική οργάνωση μιας διεθνούς πόλης» (άρθρο του Β. Α., 2005 στο βιβλίο: «Οικονομικές προοπτικές και κοινωνικές αντιθέσεις στη σύγχρονη Ελλάδα»).

Άσχετα αν ο σκοπός αυτός θα επιτευχθεί ή όχι, είναι γεγονός ότι, σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο, τα περισσότερα έργα που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα στις αρχές του 21ου αιώνα απευθύνονται σε ειδικές κοινωνικές ομάδες και ιδιαίτερα στα ανώτατα στρώματα της κοινωνίας. Συνιστούν δε έργα "ανταγωνιστικού μετασχηματισμού του αστικού τοπίου" (Α. Γοσπονδίνη, 2006).

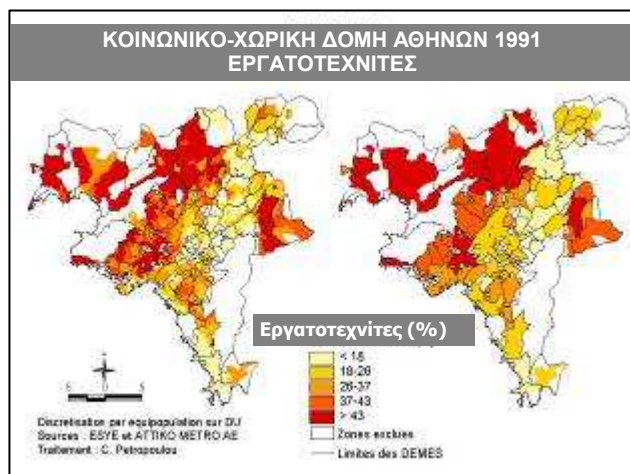
Τελικά, η αναζήτηση διεθνούς ρόλου και η άμεση συσχέτιση της αστικής ανάπτυξης με την παγκοσμιοποίηση, άσχετα αν αυτή επιτευχθεί ή όχι, επιφέρει σύμφωνα με πολλούς μελετητές ένταση των κοινωνικών χωρικών αντιθέσεων και σοβαρές αναδιαρθρώσεις στον αστικό χώρο καθώς και στο θεσμικό πλαίσιο που τον διέπει (Θ. Μαλούτας 2000, Α. Λεοντίδου, 2006, Κ. Χατζημιχάλης, 2004, Χ. Πετροπούλου, 2004)

Ήδη από το 1991, οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές αντιθέσεις μεταξύ Ανατολής- Δύσης, που είχαν εντοπιστεί από το Ρυθμιστικό σχέδιο της Αθήνας του 85, φαίνεται να αναπαράγονται προς τις Βόρειες κυρίως περιοχές του λεκανοπεδίου Συγκεκριμένα, οι αξίες της στα Δυτικά και Βορειοδυτικά προάστια είναι πεσμένες σε σχέση με τα δύο κέντρα Αθήνας και Πειραιά και ορισμένα νότια και βόρεια προάστια. Η έντονη παρουσία εργατών (χάρτης 6) και μεγάλων ποσοστών ατόμων που δεν τέλειωσαν το δημοτικό στην Βόρειο-Δυτική περιοχή και στη Σαλαμίνα, δείχνει την έντονη κοινωνική διαφοροποίησή τους σε σχέση με άλλες περιοχές της Αττικής όπως οι ΒΔ συνοικίες που συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά διευθυντικών στελεχών και αποφοίτων πανεπιστημίων (χάρτης 7). Η συγκέντρωση τέλος των μεταναστών σε κεντρικές περιοχές των Αθηνών και στις Δ. Συνοικίες είναι χαρακτηριστική ενώ συνοδεύεται και από σοβαρή ανάπτυξη του αριθμού οικιακών βοηθών που κατοικούν στο σπίτι του εργοδότη ιδιαίτερα στα Βόρεια Προάστια (Petrovouli C., 2003)

Σε επίπεδο εκπαίδευσης, είναι χαρακτηριστική η σταδιακή αποστροφή από τη δημόσια εκπαίδευση των κατοίκων των περιοχών της Ανατολικής και Βόρειας πλευράς του λεκανοπεδίου και η στροφή προς την ιδιωτική εκπαίδευση, εκπαιδευτήρια της οποίας συγκεντρώνονται ολοένα και περισσότερο σε αυτές τις περιοχές απευθυνόμενα όχι μόνο σε αυτές. Παράλληλα, η συγκέντρωση πολλών αλλοδαπών στις Κεντρικές και Δυτικές συνοικίες Αθήνας, Πειραιά, Αττικής προσδίδει έναν ενδιαφέροντα πολυ-πολιτισμικό χαρακτήρα σε αυτές τις περιοχές αλλά εντείνει τις κοινωνικές χωρικές αντιθέσεις και συμβάλει στην κρίση της δημόσιας εκπαίδευσης λόγω της απουσίας προπαρασκευαστικών σχολών για εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και λόγω απουσίας στήριξης των οικονομικά ασθενέστερων μαθητών. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική η αύξηση του ποσοστού εγκατάλειψης του σχολείου στις περιοχές αυτές, πράγμα που δεν αφορά μόνο τους αλλοδαπούς και τους τσιγγάνους ρομ, αλλά και ελληνόφωνους πληθυσμούς.

Χάρτης 6 : Επαγγελματική κοινωνικο-χωρική δομή εκπαίδευση

Χάρτης 7 : Χωρικές διαφοροποιήσεις στην



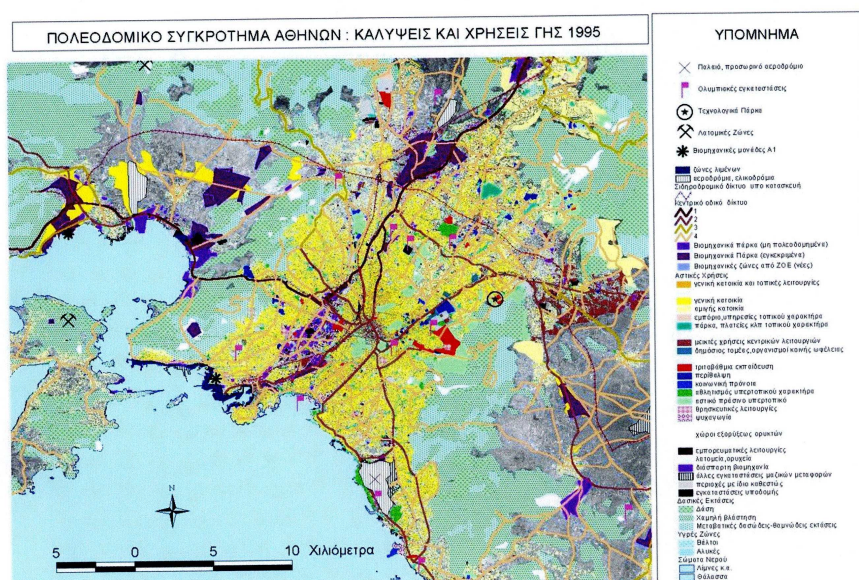
Πηγή: Petrovouli C., 2003

Πετροπούλου Χρυσάνθη (Κρίστη)

Γενικότερα, όπως φαίνεται και στον **χάρτη 8**, στο κέντρο της Αθήνας και την Ανατολική και Βόρειο Ανατολική πλευρά του λεκανοπεδίου συγκεντρώνονται χρήσεις σχετικές με δημόσιες υπηρεσίες, περίθαλψη, πράσινο, αθλητισμό και ψυχαγωγία, ανώτατα ιδρύματα, ενώ παρουσιάζουν αισθητή απουσία χρήσεων γης σχετικές με βιομηχανία, χονδρεμπόριο, λατομία, ΧΥΤΑ κλπ. Αισθητή απουσία των παραπάνω χρήσεων εντοπίζεται και στην Νότια πλευρά του λεκανοπεδίου, όχι όμως και τόσο σοβαρή συγκέντρωση των δημόσιων υπηρεσιών και ΑΕΙ. Η Νότιο Ανατολική Αττική παρουσιάζει έλλειψη των παραπάνω χρήσεων και μέτρια παρουσία βιομηχανικής δραστηριότητας. Μεγάλα τμήματα όμως αυτής της περιοχής δεν είναι ακόμα αστικοποιημένα.

Η διάχυτη επέκταση του αστικού ιστού εις βάρος των γύρω οικοσυστημάτων αποτελεί ένα άλλο σημαντικό χωροταξικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα η Αθήνα και φαίνεται στον παραπάνω χάρτη. Οι ορεινοί όγκοι που δέχονται έντονες οικιστικές πιέσεις, είναι με σειρά αξιολόγησης : όλη η Πεντέλη, βόρεια και νότια τμήματα του Υμηττού, Νότια και Ανατολικά τμήματα της Πάρνηθας, βόρεια και άλλα μεμονωμένα τμήματα του όρους Αιγάλεω, όλη η Σαλαμίνα και η Βόρεια Αίγινα, τοπικές περιοχές του ορεινού όγκου της Λαυρεωτικής. Οι ακτές της Αττικής της Αίγινας και της Σαλαμίνας δέχονται επίσης πολύ σοβαρές πιέσεις κυρίως από παραθεριστική κατοικία (όλες οι ακτές εκτός λεκανοπεδίου Αθηνών), μεγάλες εγκαταστάσεις ψυχαγωγίας και αθλητισμού (Μέτωπο Σαρωνικού, Σχινιάς), βιομηχανία (Κερατσίνι, Πέραμα, Ελευσίνα, Σαλαμίνα, Μέγαρα, Λαύριο). Οι βασικοί άξονες διάχυτης επέκτασης του αστικού ιστού είναι πέντε και αφορούν όλες τις εξόδους του λεκανοπεδίου Αθηνών. Το μοντέλο διάχυτης ανάπτυξης της πόλης των Αθηνών επαναλαμβάνεται και σε ορισμένες μικρές πόλεις π.χ. στην Αίγινα.

Χάρτης 8 : Χρήσεις και καλύψεις γης ΠΣΑ



Πηγές : Αιτικό ΜΕΤΡΟ, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΟΡΣΑ
Επεξεργασία : Χ. Πετροπούλου και Β. Ασπρογέρακας, Εργαστήριο Χωροταξίας και Οικιστικής Ανάπτυξης ΕΜΠ.

Πηγή : Πετροπούλου Χ., 2004

Σε πρόσφατη δε "βιοφυσική" μελέτη των οικολογικών χαρακτηριστικών της Αττικής που διεξάχθηκε μέσω δορυφορικών εικόνων διακρίνονται έντονες περιβαλλοντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ διαφορετικών τομέων περιοχής κατοικίας ιδιαίτερα ως αναφορά το πράσινο Στη μελέτη αυτή διακρίνουμε επίσης την σοβαρή διαφοροποίηση που έχουν στις μέρες μας (από το 1985 και μετά) οι λεγόμενες περιοχές αυθαίρετης δόμησης που αφορούν

πλέον σε μεγάλο βαθμό ολόκληρες δασικές περιοχές όπου χτίζονται βίλες και όχι μόνο τις υποβαθμισμένες αγροτικές περιοχές που συγκέντρωναν κατοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (Weber, Petropoulou, Hirsch, 2005).



Φωτογραφίες 1 και 2 : Αντιθέσεις περιοχών αυθαίρετης δόμησης.

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα της Αθήνας είναι το κυκλοφοριακό το οποίο εντείνεται σοβαρά το τελευταίο διάστημα μιας και συγκεντρώνονται σε αυτήν περισσότερα από τα μισά ΙΧ αυτοκίνητα της χώρας. Ο βασικότερος λόγος είναι η προσφορά κινήτρων για την αγορά αυτοκινήτου και η κακή σύνδεση και εξυπηρέτηση των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς. Έτσι το 2006 ένας στους δύο αθηναίους συνεχίζει να προτιμά το ΙΧ για τις μετακινήσεις του παρά τα μεγάλα έργα που πραγματοποιήθηκαν. Μεταξύ 1970 - 2000 ο αριθμός των επιβατικών αυτοκινήτων δεκατριπλασιάστηκε, ενώ ο αριθμός επιβατών των λεωφορείων και του σιδηροδρόμου μειώθηκε κατά 24%. Έτσι ακόμα και τα μεγάλα έργα που έγιναν την τελευταία δεκαετία αναιρούνται στην πράξη, ενώ ταυτόχρονα αποκλείονται από την δυνατότητα μετακίνησης τα άτομα που δεν έχουν ίδια πρόσβαση στο αυτοκίνητο. Η καταπάτηση των δικαιωμάτων των πεζών αποτελεί καθημερινή πρακτική με θύματα τους πιο ευάλωτους πολίτες: μικρά παιδιά, μητέρες με καροτσάκια, άτομα με αναπηρίες, υπερήλικες κλπ. που αποτελούν σχεδόν το 50% του πληθυσμού σύμφωνα με έρευνα του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. (πηγή: *Ηλιόσποροι - Νέοι Πράσινοι, κείμενα 2006*)

Τέλος είναι άξιο λόγου να επισημάνουμε ότι η Αθήνα διαθέτει τουλάχιστον δύο βασικούς άξονες πρασίνου που ξεκινούν από το κέντρο της και επεκτείνονται Βόρεια και Ανατολικά και περιλαμβάνουν και ορισμένους ιδιαίτερα εύθραυστους βιότοπους που βρίσκονται μέχρι και στο κέντρο της Αθήνας κάτω από διαρκή απειλή. Οι άξονες αυτοί δεν έχουν ακόμα αναδειχθεί. Οι άξονες πρασίνου γύρω από ορισμένα ρέματα πρέπει επίσης να αναδειχθούν και να συνδεθούν με άλλους τόπους πρασίνου και όχι να υποβαθμίζονται ή να καλύπτονται. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η Αθήνα αλλάζει και οι συνοικίες της αποκτούν διαφορετικό πολιτισμικό χαρακτήρα. Σημειώνουμε παρακάτω μερικές από αυτές τις αλλαγές :

- Οι κεντρικές συνοικίες της Αθήνας όπως η Κυψέλη, τα Πατήσια, ο Κολωνός και το Παγκράτι υποβαθμίζονται και εγκαταλείπονται σταδιακά από τους παλιούς τους κατοίκους, ενώ στη θέση τους εγκαθίστανται πλέον πολλοί αλλοδαποί και φοιτητές που συνυπάρχουν με τους παλαιότερους κατοίκους. Στις περιοχές αυτές τα παραδοσιακά μαγειρεία αντικαθίστανται σιγά σιγά από ετοιμοπαράδοτα "φαγητά στο σπίτι" ή "πιτσαρίες" πράγμα που αντανακλά και την ολοένα και μεγαλύτερη απομόνωση των κατοίκων στα σπίτια τους. Γενικότερα, οι κεντρικές συνοικίες των Αθηνών κατοικούνται κυρίως από μεγάλες ηλικίες, φοιτητές και μετανάστες ενώ οι οικογένειες εγκαθίστανται ολοένα και περισσότερο στα προάστια και τις παρυφές της πόλης.
- Παράλληλα η κατασκευή της Πανεπιστημιούπολης και της Πολυτεχνειούπολης στις

ανατολικές παρυφές της πόλης, στον Δήμο Ζωγράφου, που ολοκληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας 90, άλλαξε ουσιαστικά την κοινωνική δομή της περιοχής όπου επικρατούν πλέον οι νεότερες ηλικίες.

- Η συνοικία των Εξαρχείων, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, και παρά τις αποτυχημένες προσπάθειες «αριστοκρατικοποίησης» της, αλλάζει και αυτή προς μια πολύ-πολιτισμική συνοικία όπου συνυπάρχουν εναλλακτικά φοιτητικά στέκια, με τόπους συνάντησης μεταναστών, νεοσύστατα κοινωνικά εναλλακτικά κέντρα και πολλά «μπαράκια», ταβέρνες και εστιατόρια. Η αναμόρφωση της πλατείας της είναι ίσως από τα λίγα παραδείγματα του κέντρου της Αθήνας όπου λήφθηκε υπόψη η γνώμη των κατοίκων μετά από κινητοποιήσεις τους.
- Από τη δεκαετία 90 η περιοχή της Πλάκας χάνει τον ρόλο της σαν κέντρο των μπουάτ και της αμφισβήτησης και μετατρέπεται σε χώρο κυρίως τουριστικό με ελάχιστες εξαιρέσεις. Πολλές συνοικίες της Αθήνας, του Πειραιά και των γύρω προαστίων (Καισαριανή, Νίκαια, Κερατσίνι κ.α.) συνεχίζουν να φιλοξενούν ταβέρνες που όμως σταδιακά χάνουν και αυτές τον λαϊκό χαρακτήρα τους και απευθύνονται κυρίως σε μεσοαστικά στρώματα. Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα η περιοχή αυτή «αριστοκρατοποιείται», διαδικασία που στη συνέχεια επεκτείνεται και στις κοντινές παραδοσιακά χτισμένες εν μέρει περιοχές (Θησείο, Ψυρή, Γκάζι).
- Η περιοχή Ψυρή στα τέλη της δεκαετίας 90 είναι ένας νέος πολιτιστικός χώρος που αλλάζει μετά από πολεοδομική παρέμβαση και συγκεντρώνει πολλά εστιατόρια και μαγαζιά με ζωντανή μουσική. Στην περιοχή που επεκτείνεται προς το Γκάζι, συγκεντρώνονται πολλές μουσικές και θεατρικές σκηνές απωθώντας όμως (για οικονομικούς κυρίως λόγους) τις παραδοσιακές εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες που κατά τα άλλα θα μπορούσαν να συνυπάρχουν μαζί τους. Η ανάπλαση του παλιού εργοστασίου Γκάζι και η μετεγκατάσταση της σχολής καλών τεχνών στην περιοχή αποτέλεσαν την αρχή μιας νέας πνοής για τις γύρω συνοικίες. Το Θησείο και όλοι οι περιμετρικοί πεζοδρομημένοι οδοί του ενιαίου πλέον αρχαιολογικού χώρου των Αθηνών αποτελούν έναν νέο πόλο έλξης ιδιαίτερα της νεολαίας και μετατρέπεται σιγά-σιγά σε τόπο διεξαγωγής της σύγχρονης "βόλτας" των Αθηνών.
- Οι βιομηχανίες στην οδό Πειραιώς και γύρω από αυτήν αλλάζουν και αυτές χρήση προς τα τέλη της δεκαετίας 90 και μέχρι τις μέρες μας, για να μετατραπούν σιγά-σιγά σε χώρους μαζικών εκδηλώσεων και μεγάλες μουσικές σκηνές ελαφρολαϊκής κυρίως μουσικής. Τέτοιες σκηνές υπάρχουν επίσης στην οδό Συγγρού που είναι ένας άλλος σοβαρός πόλος έλξης υπηρεσιών (τράπεζες, ιδιωτικά νοσοκομεία, Ιδιωτικά Εκπαιδευτήρια κλπ.) όπως και τμήματα της Μεσογείων και της Κηφισίας.
- Αξιοσημείωτες είναι επίσης οι αναπλάσεις και οι πεζοδρομήσεις στο κέντρο του Πειραιά που διεύρυναν έτσι την έκταση του εμπορικού του κέντρου και συνέδεσαν σε ένα βαθμό το λιμάνι του Πειραιά με το Πασαλιμάνι. Τέλος ορισμένα νέα περιφερειακά κέντρα οικονομικής και πολιτιστικής δραστηριότητας αναδύονται ή ενισχύονται σοβαρά, όπως στο Μαρούσι, στην Κηφισιά, στη Γλυφάδα, στη Βουλιαγμένη, την Ηλιούπολη, το Περιστερί, το Κερατσίνι, το Ιλιον και αλλού. Σε αυτά αρχίζουν πλέον να εμφανίζονται, ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες, νέες, μουσικές κυρίως, δημιουργίες. Όμως η συντριπτική πλειοψηφία των καλλιτεχνικών δρώμενων πραγματοποιείται κυρίως στο κέντρο της Αθήνας.

Στις αρχές του 21ου αιώνα η Αθήνα δέχεται σοβαρές επιρροές από τα διεθνή πολιτιστικά δρώμενα με φορείς τους μετανάστες, τους πολλαπλούς περιηγητές της και τους νέους της που πολλοί απ'αυτούς ταξιδεύουν πλέον σε όλο το κόσμο. Κι ενώ παράλληλα δημιουργούνται ή

ανανεώνονται ριζικά τα μουσεία της και οι επίσημοι ιδιωτικοί συνήθως χώροι καλλιτεχνικής έκφρασης (μεγάλες σκηνές, θέατρα, κλειστά στάδια), μία άλλη τάση αρχίζει να φαίνεται από τα τέλη του 20ου αιώνα : η μουσική, το θέατρο, οι ακροβασίες η ζωγραφική, η γλυπτική βγαίνουν από τα μουσεία και αγκαλιάζουν τους δρόμους.

Στην Αθήνα αρχίζουν να εμφανίζονται και πολλές εναλλακτικές σκηνές προβολής κινηματογράφου, υπαίθριες θεατρικές παραστάσεις, θέατρο δρόμου, μουσικές μπάντες από τα Βαλκάνια που περιφέρονται στις γειτονίες της, ταχυδακτυλουργοί, κλόουν και ακροβάτες από όλη την Ευρώπη και μουσικά συγκροτήματα δρόμου από όλο τον κόσμο στο κέντρο της, ενώ αναβιώνουν ο Καραγκιόζης, οι παραδοσιακές μουσικές και το ρεμπέτικο που μαζί με το σύγχρονο λαϊκό τραγούδι παρουσιάζονται σε πολλές νεοσύστατες μουσικές σκηνές ή απλώς σε ταβέρνες, εστιατόρια, νεανικά καφενεία και μπαρ που λειτουργούν πλέον σε πολλές γειτονίες της καθώς και σε πολλά κέντρα των προαστίων της.

Στα υπαίθρια θέατρα της Αθήνας και σε πλατείες της, ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες κορύφωση τον λεγόμενο «Πολιτιστικό Αύγουστο», φιλοξενούνται πολλά διεθνώς γνωστά συγκροτήματα και δρώμενα που τώρα πλέον βρίσκουν στέγη και τον χειμώνα σε κλειστούς χώρους (από το Μέγαρο Μουσικής μέχρι τα γήπεδα και τις ροκ σκηνές). Στις γειτονίες της γεννιούνται άλλωστε και νέα είδη ροκ ελληνικής και έθνικ μουσικής που αγκαλιάζουν ιδιαίτερα τη νεολαία και ξεπερνάνε σιγά-σιγά τα ελληνικά σύνορα διαμορφώνοντας ένα ιδιαίτερα νεανικό κριτικό λόγο, ενώ παράλληλα η εφήμερη κουλτούρα του hip-hop των graffiti και των performers έρχεται και στην Ελλάδα με πρώτο σταθμό την Αθήνα, και ιδιαίτερα το κέντρο και τις δυτικές συνοικίες της.

6. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ.

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα της Αθήνας αγκαλιάζουν όλους τους τομείς : υψηλά επίπεδα ατμοσφαιρικής χημικής ρύπανσης, ρύπανση υδάτων, θόρυβος, κακή διαχείριση αποβλήτων, υπερβολική κατανάλωση φυσικών πόρων, υποβάθμιση και καταστροφή δασών, ρεμάτων και ακτών κ.α. Τα προβλήματα αυξήθηκαν σοβαρά τα τελευταία 40 χρόνια και αποτελούν καθοριστική αιτία σοβαρών παθήσεων για την υγεία και ψυχολογικών διαταραχών, υποβάθμισης του δημόσιου χώρου και των αρχαίων μνημείων, αλόγιστης σπατάλης φυσικών και οικονομικών πόρων, στρέβλωσης της εικόνας της πόλης προς τα έξω.

Η μεγάλη κατανάλωση ενέργειας και νερού, η παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων στερεών και υγρών αποβλήτων καθώς και αέριων ρύπων είναι χαρακτηριστικά των σύγχρονων μεγαλουπόλεων και κυρίως πολλών από αυτές που χαρακτηρίζονται από υψηλούς δείκτες οικονομικής ανάπτυξης και παλαιότερη εκβιομηχάνιση. Αντίθετα με αυτές, πόλεις σαν την Αθήνα, παραδοσιακά καταναλωτικές και μεταπρατικές, που αναπτύχθηκαν με γοργούς ρυθμούς τα τελευταία 50 χρόνια, παρουσιάζουν μεγάλα ποσοστά κατανάλωσης σε σχέση με τη χώρα και επιταχυνόμενους ρυθμούς παραγωγής ρύπων.

Η συστηματική απαξίωση του δημόσιου χώρου και η αλόγιστη κατασκευή δημοσίων και ιδιωτικών έργων σε συνδυασμό με την μειωμένη τήρηση σχετικών κανόνων, συμβάλουν στην συστηματική τσιμεντοποίηση του περιβάλλοντος του λεκανοπεδίου. Παράλληλα μια σειρά έργων που ξεκίνησαν στην κατεύθυνση της προστασίας του περιβάλλοντος έχουν απαξιωθεί (δημιουργία πάρκων) ή έμειναν πίσω (βιολογική εκταφή απορριμμάτων) προς όφελος έργων βιτρίνας. Αποτέλεσμα είναι τα περιβαλλοντικά προβλήματα της Αθήνας να αποτελούν σήμερα το πιο κρίσιμο ζήτημα αυτής της πόλης, οι επιπτώσεις των οποίων ξεπερνούν τα διοικητικά όριά της. Σημειώνουμε παρακάτω ορισμένα:

6.1 Κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας

Η Αθήνα καταναλώνει το 31% της ηλεκτρικής ενέργειας που καταναλώνεται στη χώρα και το 42% οικιακής ενέργειας. Το σύνολο της ενέργειας αυτής παράγεται στην Πτολεμαίδα, πολλά χιλιόμετρα μακριά από την πρωτεύουσα δημιουργώντας σοβαρά περιβαλλοντικά προβλήματα στην περιοχή. Η κατανάλωση στην Αττική έχει αυξηθεί την τελευταία δεκαετία με ρυθμούς 4.5% το χρόνο, που δεν σχετίζονται με την αύξηση του πληθυσμού της (λιγότερο του 1% το χρόνο). Η οικιακή κατανάλωση είναι φυσικά πολύ μεγαλύτερη σε νοικοκυριά μεσαίων και υψηλών εισοδημάτων που διαθέτουν περισσότερες ενεργοβόρες ηλεκτρικές συσκευές ανά άτομο. Η αλλαγή του τρόπου ζωής και η αυξημένη κατανάλωση βιομηχανικών προϊόντων καθώς και η αύξηση έντονα καταναλωτικών επιχειρήσεων (λειτουργία μεγάλων εμπορικών κέντρων) είναι βασικοί παράγοντες που οδηγούν σε αυτή την αύξηση.

6.2 Κατανάλωση νερού

Το μεγαλύτερο μέρος της Αττικής αντλεί το νερό που καταναλώνει από τον Μόρνο και τον Εύηνο περιοχές πολύ μακρινές από αυτήν (400 χλμ) τα οικοσυστήματα των οποίων πλήττονται σοβαρά. Τα παλαιότερα έργα αποταμίευσης για την υδροδότηση της πόλης (λίμνη Μαραθώνα και λίμνη Υλίκη) χρησιμοποιούνται πλέον μόνο σε περίπτωση ανάγκης. Οι απώλειες νερού λόγω πεπαλαιωμένου δικτύου και μη συστηματικού ελέγχου είναι σοβαρές. Η πόλη χρειάζεται σήμερα (το 2000) 9,5 m³ νερού το δευτερόλεπτο (12.2 m³/sec μαζί με τις απώλειες) ενώ ο ρυθμός αύξησης της κατανάλωσης την τελευταία δεκαετία είναι 3.8% (3% μόνο για την οικιακή κατανάλωση). Η ποιότητα του νερού, είναι γενικά πολύ καλή και το νερό είναι πόσιμο σε αντίθεση με πολλές μεγάλες πόλεις όπου αυτό δεν έχει καταστεί δυνατό. Στις περιοχές όμως που υδρεύονται από δικά τους πηγάδια η ποιότητα εξαρτάται από αυτήν των υπόγειων υδάτων. Για παράδειγμα: το νερό των Άνω Λιοσίων είναι μολυσμένο εξ'αιτίας της γειτνίασης της περιοχής με τον ΧΥΤΑ, το νερό της Πολυτεχνειούπολης είναι μολυσμένο εξ'αιτίας του νεκροταφείου, κλπ.

Η κατανάλωση πόσιμου νερού αυξήθηκε κατακόρυφα κατά τη διάρκεια των ολυμπιακών αγώνων (21 m³/sec) ενώ το μόνο θετικό είναι η ανακύκλωση 2000 m³/ ημερησίως για το πότισμα της παραλιακής περιοχής.

Επιπλέον από τα παραπάνω πρέπει να πούμε ότι κατά τους καλοκαιρινούς μήνες η 'απόδραση' των Αθηναίων επιβαρύνει και τα γύρω οικοσυστήματα όπως τα νησιά και τις παραλιακές περιοχές. Η αύξηση κατανάλωσης ενέργειας και νερού είναι μόνο ένα μικρό δείγμα αυτής της επιβάρυνσης χωρίς να υπολογίσουμε την αδιάκοπη οικολογική και αισθητική καταστροφή του τοπίου από την κατασκευή χιλιάδων άδειων δωματίων που γεμίζουν μόνο μερικούς καλοκαιρινούς μήνες και δημιουργούν ανεξέλεγκτες ποσότητες στερεών και υγρών αποβλήτων.

6.3 Παραγωγή και διαχείριση στερεών και υγρών αποβλήτων

Η διαχείριση των στερεών και υγρών αποβλήτων της Αττικής αποτελεί σοβαρό ζήτημα που εντείνεται όλο και περισσότερο εξ'αιτίας της αύξησης της παραγωγής τους που οφείλεται στην αύξηση του πληθυσμού αλλά και στην αύξηση κατανάλωσης ανά κάτοικο.

Η παραγωγή οικιακών απορριμμάτων έχει αυξηθεί πολύ τα τελευταία χρόνια. Για παράδειγμα ο Δήμος της Αθήνας αύξησε τα ημερήσια οικιακά απορρίμματα ανά κάτοικο από 970gr το 1985 σε 1.179 Kg το 1996, 1,2 Kg το 1998 για να φτάσει στα 2Kg το 2000. Σύμφωνα με στοιχεία του 2000 στην Αττική παράγονται σχεδόν 1.800.000 τόνοι αστικών στερεών αποβλήτων από τα οποία το 95% οδηγείται στον Χώρο Υγειονομικής Ταφής Απορριμμάτων (ΧΥΤΑ) Άνω Λιοσίων (ενώ παλιότερα διατίθενται στην χωματερή Άνω Λιοσίων και στον Σχιστό). Τα υγρά απόβλητα των Αθηνών που καταλήγουν μέσω του αποχετευτικού

συστήματος στον Σαρωνικό κόλπο περνούν από βιολογικό καθαρισμό στην νήσο Ψυτάλλεια. Το σύστημα όμως είναι ατελές με πολλά προβλήματα.

Η επεξεργασία των στερεών αποβλήτων παρ'οτι ξεκίνησε, έχει σοβαρά λειτουργικά προβλήματα με αποτέλεσμα να συνεχίζει η επιβάρυνση του περιβάλλοντος κυρίως στις πιο υποβαθμισμένες περιοχές της Αττικής (Ανω Λιόσια, Ασπρόπυργος, Πέραμα, Κερατσίνι). Ταυτόχρονα οι πιο πλούσιες περιοχές της Αθήνας (Βόρεια και Ανατολικά προάστια) συνεχίζουν να στέλνουν τα απορρίμματά τους σε ανεξέλεγκτες χωματερές της Ανατολικής Αττικής.

Η αειφορική διαχείριση στερεών αποβλήτων επιβάλλει τη χρήση κατάλληλων τεχνικών σε όλα τα στάδια διαχείρισης τους από την συλλογή, μέχρι την τελική διάθεση, εκταφή, αξιοποίηση. Στην κατεύθυνση αυτή και σύμφωνα με τις οδηγίες της ΕΕ έχουν γίνει αξιόλογες προτάσεις από την Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Αττικής (ΕΣΔΚΝΑ) που όμως δεν έχουν εφαρμοστεί ή εφαρμόζονται ελλιπώς αφού δεν χορηγούνται τα απαραίτητα κονδύλια από τον προϋπολογισμό και επιλέγονται έργα βιτρίνας (όπως πολλά από αυτά των Ολυμπιακών Αγώνων). Χαρακτηριστικό είναι το θέμα που προέκυψε το 2005 με τον ατελή βιολογικό καθαρισμό της Ψυτάλλειας και την πληρότητα του χώρου εκταφής στον ΧΥΤΑ Ανω Λιοσίων.

6.4 Ατμοσφαιρική ρύπανση (νέφος)

Η ατμοσφαιρική ρύπανση της Αττικής οφείλεται στη χρήση των αυτοκινήτων, σε ορισμένους τύπους βιομηχανιών και σε άλλους παράγοντες (χωματερές, τέφρα από καμένα δάση κλπ). Το κέντρο της Αθήνας και τα κοντινά προάστια παρουσιάζουν αυξημένους δείκτες σε οξειδία του Αζώτου και σωματίδια μικρής διαμέτρου (κυρίως καπνού). Όλα τα προάστια (και ιδιαίτερα τα βόρεια) παρουσιάζουν αυξημένους δείκτες Όζοντος. Ιδιαίτερα τα Δυτικά και Βορειο-Δυτικά προάστια παρουσιάζουν εκτός από το Όζον, υψηλούς δείκτες σε οξειδία του Αζώτου και του Θείου καθώς και πολλά είδη σωματιδίων. Η κατεύθυνση των ανέμων προς το Βορά αυξάνει τις συγκεντρώσεις στα Βορειο-Δυτικά προάστια (Ανω Λιόσια, Ζεφύρι, Ασπρόπυργος, Μενίδι, Φυλή, Θρακομακεδόνες).

Τα τελευταία χρόνια εξαιτίας κυρίως της ελάττωσης των ρυπογόνων βιομηχανιών και της αντικατάστασης μέρους του στόλου των αυτοκινήτων (30%) η ρύπανση έχει ελαττωθεί αλλά αυτό αφορά κυρίως τους ρύπους των οξειδίων του Άνθρακα και του Θείου. Παρ'όλα αυτά οι ρύποι αυτοί παραμένουν σε υψηλά επίπεδα σε αυτές τις περιοχές ενώ έχουν επίσης προστεθεί οι ρύποι οξειδίου του Αζώτου (στο κέντρο), όζοντος (σε όλη την περιφέρεια της Αττικής) καθώς και οι ρύποι αιωρούμενων μικροσωματιδίων και ορισμένοι καρκινογόνοι ρύποι όπως το βενζόλιο, που όμως δεν μετρούνται συστηματικά. Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτοί οι τελευταίοι (μικροσωματίδια πετρελαϊκής προέλευσης) παρουσιάζουν, σύμφωνα με μελέτη της Green Peace, τις υψηλότερες συγκεντρώσεις στην Ευρώπη.

Οι επιπτώσεις στην υγεία από αυτούς τους ρύπους είναι ιδιαίτερα σοβαρές και δεν αφορούν μόνο τις περιόδους σοβαρής υπέρβασης των επίσημα αποδεκτών ορίων (Κυρκίτσος και Πετροπούλου, 2001). Επιδημιολογικές μελέτες της τελευταίας 15ετίας έδειξαν ότι ακόμα και χαμηλά επίπεδα ατμοσφαιρικής ρύπανσης έχουν άμεση επίδραση στην υγεία. Οι σημαντικότερες επιπτώσεις στην υγεία είναι : Αύξηση κρουσμάτων αναπνευστικών και καρδιαγγειακών παθήσεων, οφθαλμολογικά και δερματολογικά προβλήματα, πονοκέφαλοι, ίλιγγοι, ζαλάδες, νευρολογικές διαταραχές και δυσφορία, γυναικολογικές διαταραχές και αποβολές, άσθμα, βρογχίτις, εμφύσημα, καρκίνος κ.α. Οι επιπτώσεις αυτές μπορούν να οδηγήσουν ακόμα και σε πρόωρο θάνατο. Οι πιο ευαίσθητες ομάδες πληθυσμού μπορεί να οδηγηθούν σε αυτόν ακόμα και με χαμηλά όρια ρύπων. Οι ομάδες αυτές είναι : τα παιδιά, οι έγκυες, οι ηλικιωμένοι καθώς και τα άτομα που έχουν καρδιακές ή αναπνευστικές παθήσεις. Τα επίσημα ανεκτά όρια ρύπων δεν λαμβάνουν υπόψη αυτούς τους πληθυσμούς. Ο

συνδυασμός υψηλών θερμοκρασιών, υγρασίας και ατμοσφαιρικής ρύπανσης είναι ιδιαίτερα επικίνδυνος. Το 1997 ένας τέτοιος συνδυασμός προκάλεσε τον πρόωρο θάνατο 2000 ατόμων στην Αττική γεγονός που έγινε γνωστό παγκοσμίως (Ferras et al, 1999). Από τότε, παρά το γεγονός ότι τα επιτρεπόμενα όρια ξεπεράστηκαν πολλές φορές στην Αθήνα και την Αττική, δεν πάρθηκαν τα προβλεπόμενα μέτρα προστασίας, πράγμα που προκύπτει από τις ημερήσιες μετρήσεις διαφόρων οργανισμών (ΣΕΛΕΡ, Green Peace κ.α.).

6.5 Ηχορύπανση

Είναι γνωστό η Αθήνα ανήκει στις πιο θορυβώδεις περιοχές της Ευρώπης. Τα προβλήματα υψηλών δεικτών θορύβου στις περιοχές εργασίας είναι ολοένα και πιο σοβαρά, ενώ ελάχιστες είναι οι περιοχές κατοικίας που δεν υπερβαίνουν τα όρια ανοχής του θορύβου. Ακόμα και σε περιοχές ή κτίρια που θεωρούνται ευαίσθητα (νοσοκομεία κλπ) οι στοιχειώδεις κανόνες δεν τηρούνται. Οι επιπτώσεις στην υγεία από την συστηματική έκθεση σε υψηλούς ήχους είναι σοβαρές : καρδιαγγειακές παθήσεις, τάσεις προς κώφωση, νευρικές και ψυχικές παθήσεις. Παρ' όλα αυτά δεν υπάρχουν μετρήσεις για την Αθήνα σχετικές με το θέμα αυτό ενώ οι ελάχιστοι κανόνες που υπάρχουν αγνοούνται συστηματικά.

6.6 Θερμική ρύπανση

Στο λεκανοπέδιο Αθηνών και ιδιαίτερα κατά τους θερινούς μήνες, στις πυκνοδομημένες περιοχές, επικρατούν κλιματολογικές συνθήκες που συμβάλουν στην χειροτέρευση των περιβαλλοντικών συνθηκών. Το φαινόμενο της θερμονησίδας είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε αυτές τις περιοχές και φτάνει μέχρι και τους 15 βαθμούς Κελσίου ψηλότερα από άλλες περιοχές. Το φαινόμενο εντείνεται με την χρήση κλιματιστικών που καίνε αλόγιστα ιδιαίτερα το καλοκαίρι. Η Αθήνα γενικά βρίσκεται μέσα σε μια θερμονησίδα που κυμαίνεται στους 5-6 βαθμούς άνω του περιβάλλοντος χώρου της (βλέπε κεφάλαιο κλίμα και μικροκλίμα).

6.7 Υποβάθμιση και καταστροφή των δασών, πυρκαγιές - πλημμύρες

Η Αθήνα είχε πολλά δάση στο παρελθόν. Παρά τους διαρκείς πολέμους τα δάση αυτά παρέμειναν μέχρι τις αρχές του αιώνα. Το 1830 τα δάση αποτελούσαν το 70 % της Αττικής, το 1916 το 65%. Το 1940 φτάνουν στο 31% εξαιτίας των συχνών πυρκαγιών κατά τη διάρκεια του πολέμου καθώς και λόγω της χρήσης τους για θέρμανση. Από τότε μέχρι σήμερα τα δάση της Αττικής ελαττώνονται συνεχώς και κινδυνεύουν κυρίως από τις συνεχείς καταπατήσεις και την αυθαίρετη δόμηση. Η έντονη αστικοποίηση, οι πιέσεις των ιδιοκτητών και των συνεταιρισμών, και η εύκολη παραχώρηση δημόσιας γης σε ιδιώτες λόγω μικροπολιτικών συμφερόντων, συνέβαλαν στην συρρίκνωση των δασών στην Αττική.

Με το Σύνταγμα του 1975 και τον νόμο 998/79, η προστασία των δασών γίνεται υποχρέωση του κράτους και η απαγορεύεται η οικοδόμηση μέσα σε αυτά. Όμως πολλά είχαν είδη κατατμηθεί, και μερικά είχαν πουληθεί. Ταυτόχρονα, η δυνατότητα που δινόταν σε κάθε ιδιώτη να αμφισβητήσει την ύπαρξη του δάσους στην περιοχή του σε συνδυασμό με την απουσία κτηματολογίου, άνοιξε το δρόμο σε καταπατήσεις που έγιναν με τη γνωστή διαδικασία : πυρκαγιά, αδιαφορία, καταπάτηση, βόσκηση ή καλλιέργεια ελιάς ή αμπέλου, κατάτμηση, οικοδόμηση, αποχαρακτηρισμός, νομιμοποίηση.

Σύμφωνα με μελέτη του Γεωτεχνικού Επιμελητηρίου μεταξύ 1961 και 1986 οι χώροι πρασίνου της Αττικής ελαττώθηκαν κατά 42.53% (από 139 000 ha σε 91674 ha δασών και από 110 700 ha σε 81 622 ha αγροτικές καλλιέργειες). Το 1981, τα δάση της Αττικής, παρά τις ενδιάμεσες αναδασώσεις (Λυκαβηττός, Υμηττός), έφταναν μόνο το 21% (Ντούρος, 1981). Το 1986 η Αθήνα έχει τα μισά σχεδόν δάση από αυτά που είχαν καταγραφεί το 1941. Μεταξύ

1986-1996 μόνο 10% των δασών που κήκαν αναδασώθηκαν ενώ τμήματα των καμένων εκτάσεων ακολουθούν συστηματικά τον δρόμο της αυθαίρετης δόμησης (ιδιωτών ή συνεταιρισμών) και στη συνέχεια της νομιμοποίησης (διαδικασία που γίνεται συνήθως λίγο πριν τις εκάστοτε εκλογές). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Πεντέλη τμήματα της οποίας χτίστηκαν με γοργούς ρυθμούς μετά την πυρκαγιά του 1987, συχνά με την συμφωνία των αρχών. Η επί της ουσίας αναθεώρηση του άρθρου 24 του συντάγματος σχετικά με την προστασία των δασών μέσω της νέας σχετικής νομοθεσίας από το 2003 και μετά ευνοεί την κατάτμηση των δασών και νομιμοποιεί την αυθαίρετη δόμηση μέσα σε αυτά.

Εξαιρέση στην παραπάνω ιστορία υποβάθμισης και εξαφάνισης των δασών της Αττικής αποτελεί η ιστορία του δάσους της Καισαριανής που από τόπος χέρσος στις αρχές του αιώνα αναγεννήθηκε μέσα από τη συστηματική δράση του ενός συλλόγου και διατηρείται ως δάσος αναψυχής μέχρι τις μέρες μας. Προσπάθειες αναδάσωσης έχουν γίνει κατά διαστήματα και στο δάσος της Πεντέλης, του Υμηττού και του Αιγάλεου όρους.

Σαν αποτέλεσμα της απαξίωσης των περιαστικών δασών, της συστηματικής διάβρωσης του εδάφους και της οικοδόμησης ή κάλυψης των περισσότερων ρεμάτων της Αθήνας, πολλές περιοχές της και ιδιαίτερα οι παρόχθιες και επικλινείς ζώνες γνώρισαν πολλές πλημμύρες που σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν ιδιαίτερα καταστροφικές (ιδιαίτερα σε αυτές που εκδηλώθηκαν σε περιοχές συνοικιών λαϊκής αυτοστέγασης).

Συμπερασματικά η υποβάθμιση και καταστροφή των δασών έχει μακρά ιστορία, όμως στο παρελθόν τα δάση μπορούσαν να αναγεννηθούν παρά τις μεγάλες καταστροφές τους. Αυτή η δυνατότητα αυτοτελούς επανάκαμψης του δασικού οικοσυστήματος έχει σήμερα εκλείψει για πολλούς λόγους που συνδέονται με την έντονη ανθρώπινη επέμβαση. Ατμοσφαιρική ρύπανση, ρύπανση υδάτων και εδαφών, υποβάθμιση του υδροφόρου ορίζοντα και των κοντινών οικοσυστημάτων, επίδραση της αστικής θερμοκηφίδας, όξινη βροχή, βίαιες βροχοπτώσεις και αποσάθρωση του εδάφους, είναι παράγοντες συμβάλουν στην διαρκή υποβάθμισή του. Η καταπάτηση από ιδιώτες, η διάνοιξη οδών και η σταδιακή αυθαίρετη δόμηση μέσα σε αυτά συμβάλουν στην εξαφάνιση του. Έτσι η μόνη βιώσιμη πρόταση για το μέλλον της Αθήνας, δεν μπορεί παρά να κατευθύνεται σε ολοκληρωμένες και όχι αποσπασματικές δράσεις για την ενίσχυση και καλύτερευση των τοπικών και περιαστικών δασών.

6.8 Ακτές, ποτάμια, λίμνες

Η ακτή του Σαρωνικού κόλπου στην οποία καταλήγει το λεκανοπέδιο έχει 47χλμ. (από το Πέραμα μέχρι την Βουλιαγμένη) και περιλαμβάνει πολλούς όρμους, λιμάνια και ακτές (παραλίες). Η περιοχή χαρακτηρίζεται σαν μέτωπο της Αθήνας προς την θάλασσα και αποτελεί την μόνη περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος που έχει σχετικά προστατευθεί από την συνεχή δόμηση, χωρίς όμως αυτό να αποκλείει την συνεχή οικολογική υποβάθμισή της λόγω πιέσεων προερχόμενων από μεγάλα κέντρα διασκέδασης, ξενοδοχεία, μαρίνες κλπ. Ορισμένες ζώνες, που ελέγχονται από ιδιωτικούς ή δημόσιους φορείς έχουν περιφραχθεί και με τον τρόπο αυτό έχει αποκλεισθεί η πρόσβαση των κατοίκων στην θάλασσα. Η πρόσβαση εμποδίζεται επίσης από την λεωφόρο Ποσειδώνος, που αποκόπτει τον οικιστικό ιστό από την παραλία. Ταυτόχρονα μεγάλο μέρος των παραλιακών κυρίως περιοχών έχουν εγκαταλειφθεί με αποτέλεσμα μερικές από αυτές να έχουν μετατραπεί σε σκουπιδότοπους. Παρόλα αυτά, στην περιοχή υπάρχουν ακόμα σημαντικοί βιότοποι και αξιόλογες παραλίες, που διατηρήθηκαν παρά την ρύπανση κατά το παρελθόν της θάλασσας και χρήζουν προστασίας. Η δημιουργία Ολυμπιακών εγκαταστάσεων σε αυτή την περιοχή έφραξε κυριολεκτικά την έξοδο προς τη θάλασσα ιδιαίτερα στη θέση του Ελληνικού πράγμα που όμως δεν έχει ακόμα παγιωθεί λόγω σοβαρών αντιδράσεων των πολιτών.

Σε αντίθεση με αυτήν την περιοχή, οι παραλίες του Πειραιά και των δυτικών συνοικιών, έχουν υποστεί σοβαρότατες, μη αναστρέψιμες αλλαγές στο οικοσύστημα τους. Η λειτουργία μεγάλων βιομηχανικών μονάδων και η απόρριψη βιομηχανικών αποβλήτων δίπλα ή μέσα στη θάλασσα, σε συνδυασμό με την συγκέντρωση αποβλήτων στην Ψυτάλεια, μετέτρεψαν την περιοχή σε χώρο απορριμμάτων. Ταυτόχρονα ο μεγάλος όγκος των κτιρίων και οι συνεχείς περιφράξεις εμποδίζουν την πρόσβαση των πολιτών στη θάλασσα. Πρέπει να προχωρήσει κανείς μέχρι την παραλία Ασπρόπυργου, για να συναντήσει έναν χώρο αναψυχής. Παρόμοια εικόνα έχουμε στο βορειο-ανατολικό τμήμα της Σαλαμίνας. Στην ζώνη Πειραιά – δυτικών συνοικιών, σε μία ακτογραμμή περίπου 40 χιλιομέτρων, η μόνη περιοχή που έχει διασωθεί από την βιομηχανική ανάπτυξη, βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Αιγάλεω (μετά το Πέραμα), και αποτελεί στρατιωτική ζώνη, δεν είναι δηλαδή προσβάσιμη από τους κατοίκους.

Η αλλαγή του χαρακτήρα και η μεταφορά του λιμένα Πειραιά, η εγκατάλειψη μεγάλων βιομηχανικών-βιοτεχνικών εγκαταστάσεων παλαιότερων τεχνολογιών, η δημιουργία νέων ελεύθερων χώρων στο θαλάσσιο μέτωπο, η λύση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και οι απαραίτητες απαλλοτριώσεις, αποτελούν ορισμένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το Πρόγραμμα Ανάπλασης Λιμενοβιομηχανικής Ζώνης Δραπετσώνας – Κερατσινίου.

Εντελώς διαφορετική είναι η κατάσταση στις απομακρυσμένες, από το αστικό συγκρότημα, παραλιακές περιοχές, όπου τα βασικά προβλήματα αφορούν την συνεχή επέκταση του αστικού ιστού μέσω παραθεριστικής κατοικίας και συναφών χρήσεων καθώς και την υποβάθμιση των οικοσυστημάτων. Από θεσμική σκοπιά, οι περιοχές αυτές καλύπτονται ή θα καλυφθούν από τις ΖΟΕ Αττικής, και ειδικότερα τις ζώνες παραθεριστικής κατοικίας (βλ. αντίστοιχα κεφάλαια). Η διατήρηση και πολλές φορές αποκατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος της ακτής και η ταυτόχρονη ανάπτυξη δραστηριοτήτων αναψυχής, συνιστά ένα δύσκολο εγχείρημα, ιδιαίτερα στην εποχή μας, στην οποία η έννοια «αναψυχή» πήρε νέες, εκρηκτικές διαστάσεις. Τα ζητήματα προστασίας των βιοτόπων και των περιοχών φυσικού κάλλους αναπτύσσονται σε άλλο κεφάλαιο της παρούσας έκθεσης.

Το λεκανοπέδιο Αθηνών διασχίζεται από δύο ποτάμια – χειμάρρους που έχουν νερό κυρίως κατά τους χειμερινούς μήνες: τον Κηφισό και τον Ιλισό. - Οι πηγές του Κηφισού καθώς και ένα μεγάλο τμήμα του στα Βόρεια προάστια της Αθήνας προστατεύονται μετά από απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ και αντίστοιχο διάταγμα ενώ το μεγαλύτερο μέρος του Ιλισού έχει μετατραπεί σε αγωγό αποχέτευσης και έχει οδηγηθεί στην κύτη του Κηφισού. Η καταστροφή των δασών της Αττικής ιδιαίτερα την τελευταία εικοσαετία, η αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας και η γενικότερη αλλαγή του κλίματος έχουν συμβάλει στην γρήγορη υπερχειλίση του Κηφισού πράγμα το οποίο αντιμετωπίζεται με την εκσκαφή και διάνοιξη της κοίτης του. - Οι πηγές του Ιλισού καθώς και ορισμένοι παραπόταμοί του βρίσκονται στον Υμηττό. Τα ρέματα αυτά έχουν κατά διαστήματα προστατευθεί από τοπικές συλλογικότητες (όπως στην Ηλιούπολη τον Βύρωνα και το Χαλάνδρι), όμως στην πλειοψηφία τους έχουν καταπατηθεί και χτισθεί ή καλυφθεί και μετατραπεί σε οδούς (περιοχές Ζωγράφου και γενικά στα Ανατολικά προάστια). Στο κέντρο της Αθήνας υπάρχουν επίσης (στον Κεραμεικό) απομεινάρια του ποταμού Ιριδανού οι πηγές του οποίου βρίσκονται στον Υμηττό (ή σύμφωνα με παλαιότερες καταγραφές, στον Λυκαβηττό) και οι εκβολές του στον Ιλισό.

Γενικά η μετατροπή των ρεμάτων και χειμάρρων της Αττικής σε αγωγούς αποχέτευσης και η κάλυψη τους έχει δημιουργήσει τεράστια προβλήματα ιδιαίτερα σε περιόδους πολλών βροχοπτώσεων λόγω της υπερχειλίσης τους (βλέπε περιοχές Γλυφάδας, Νέας Ιωνίας, ...). Ιδιαίτερα στη Δυτική Αθήνα και τη Δυτική Αττική τα ρέματα δέχονται εκτός από τα οικιακά και βιομηχανικά απόβλητα με αποτέλεσμα να γίνονται επικίνδυνα για την υγεία των κατοίκων.

Στην Αττική βρίσκονται επίσης δύο λίμνες: Κουμουνδούρου και Μαραθώνα. Η Λίμνη Κουμουνδούρου που βρίσκεται στα όρια Χαϊδαρίου και Ασπρόπυργου είναι ένας ιδιαίτερος βιότοπος στη μέση βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Από το 1970 είχε ιδιαίτερα υποβαθμιστεί λόγω των βιομηχανικών αποβλήτων των διυλιστηρίων ενώ από το 1984 και μετά προστατεύεται και βρίσκεται σε διαδικασία ανάκαμψης. Η τεχνητή λίμνη του Μαραθώνα που τροφοδοτούσε με νερό την Αθήνα είναι πλέον ένα πλούσιο οικοσύστημα που περιβάλλεται από δάσος και προστατεύεται αντιμετωπίζει όμως σημαντικά προβλήματα λόγω λειψυδρίας.

6.9 Λατομεία

Στο λεκανοπέδιο Αθηνών και τα γύρω του όρη συναντώνται πολλά ενεργά και ανενεργά λατομεία εξόρυξης μαρμάρων (Πεντέλη) και ασβεστολιθικών πετρωμάτων (Υμηττός, Τουρκοβούνια, Αιγάλεω όρος), ενώ στην Λαυρεωτική υπάρχουν από τους αρχαίους χρόνους μεταλλεία. Γενικά η αποκατάσταση των πρηνών μετά την εξόρυξη είναι ένα κρίσιμο ζήτημα για την Αττική που προσκρούει σε θέματα ιδιοκτησιακού καθεστώτος, αντιμαχόμενων συμφερόντων και κακής χαρτογράφησης τους (Πετροπούλου Χ., 2004).

6.10 Σεισμοί

Το λεκανοπέδιο Αθηνών περιβάλλεται από ρήγματα που συγκεντρώνονται κυρίως στα Βόρεια και Νοτιοδυτικά του ενώ υπάρχουν πολλές εστίες προγενέστερων σεισμών σε ρήγματα του Σαρωνικού Κόλπου, της Αργολίδας, της Βοιωτίας και του Ευβοϊκού κόλπου. Τα πιο γνωστά ρήγματα που προκάλεσαν πρόσφατους μεγάλους σεισμούς είναι το ρήγμα της Πάρνηθας (9 Σεπτεμβρίου 1999, 5,9 ρίχτερ), και των Αλκυονίδων Νήσων (24 και 25 Φεβρουαρίου και 4, 5 και 7 Μαρτίου του 1981 με σειρά ισχυρών σεισμικών δονήσεων μεγέθους 6,2 - 6,6 ρίχτερ). Σχετικά με την ένταση των σεισμών μετρημένη στην κλίμακα Μερκάλι, πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του λεκανοπεδίου της Αθήνας που οφείλονται στην απόσταση από το επίκεντρο, την κατεύθυνση, το βάθος και την επιτάχυνση του σεισμού, τον βαθμό σαθρότητας και το είδος των εδαφών, καθώς και τον τρόπο κατασκευής των οικοδομών που διαφέρει από περιοχή σε περιοχή και από κτίριο σε κτίριο και συνδέεται με κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες. Έτσι, οι Δυτικές και Βορειο-Δυτικές συνοικίες περιλαμβάνουν πολλές περιοχές που χτίστηκαν πάνω σε σαθρά εδάφη με μέτριες ή κακές κατασκευές και δέχονται μεγαλύτερη πίεση από τους σεισμούς σε σχέση με άλλες (Πετροπούλου 1999). Η χαρτογράφηση του σεισμού της Αθήνας του 1999 από το ΕΜΠ (Πρωτονωτάριος, 1999) σε κλίμακα Μερκάλι επιβεβαιώνει αυτή την θέση.

Κατά την περίοδο που ακολούθησε τον πρώτο σεισμό, πολλοί αθηναίοι κατέκλεισαν τους λιγοστους ελεύθερους χώρους της πόλης αναζητώντας προστασία και αναδεικνύοντας έτσι το σοβαρό ζήτημα που προκύπτει από την ανεξέλεγκτη δόμησή τους. Η κατάσταση επιδεινώνεται με τις ανεξέλεγκτες πυρκαγιές τους καλοκαιρινούς μήνες ιδιαίτερα στην Πεντέλη, τον Υμηττό και την Πάρνηθα, σε περιοχές που στη συνέχεια οικοδομούνται. Τα ζητήματα αυτά γίνονται αφορμή για την διαμόρφωση πολιτικής αντιμετώπισης φυσικών κινδύνων ενώ παράλληλα συμβάλλουν στην διαμόρφωση πολλών τοπικών κινήσεων πολιτών που υπερασπίζονται τον δημόσιο χώρο.

4.5 ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Περιδιαβαίνοντας την ιστορία αυτής της πόλης, θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι η Αθήνα ζει σήμερα τεράστιες αλλαγές, αντίστοιχες αυτών των αρχών του περασμένου αιώνα. Η ενίσχυσή της με τα σημαντικότερα έργα και εκδηλώσεις που διαδραματίζονται στην Ελλάδα αποτελεί πάλι πρόκληση για τις υπόλοιπες πόλεις της Ελλάδας. Οι ρυθμοί της καθημερινής ζωής σε αυτήν και τα τεράστια περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει

συνεχίζουν όμως να αποτελούν παράγοντες απόθησης για τους κατοίκους της.

Η Αθήνα, η πολύμορφη αυτή πόλη συνεχίζει να έλκει και να απωθεί, να προτρέπει και να αποτρέπει, να κατασκευάζει και να γκρεμίζει, να ονειρεύεται και να απογοητεύεται ζώντας μια παράλληλη τραγωδία και κωμωδία σε κάθε γωνιά της. Στο παραπάνω κείμενο επιχειρήσαμε να δώσουμε απλώς ορισμένα στοιχεία που συνθέτουν αυτή την πολυμορφία, ξεχνώντας σίγουρα πολλές από τις πλευρές της και, πόσο μάλλον, πολλούς από τους γνωστούς συντελεστές της τους οποίους ζητάμε να μας συγχωρέσουν για την παράληψη. Οι σημαντικότεροι όμως συντελεστές της είναι οι κάτοικοι και οι περαστικοί αυτής της πόλης αλλά και όσοι την φαντάστηκαν με το δικό του τρόπο ο καθένας. Από όλους αυτούς, ο καθένας μας θα μπορούσε να μάθει πολλά διαμορφώνοντας έτσι την δικιά του εικόνα για την Αθήνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Β., 2005, "Αστική ανάπτυξη, μετανάστευση και κοινωνικές ανισότητες στην Αθήνα", στο Αργείτης Γ. (Επ) Οικονομικές Αλλαγές και κοινωνικές αντιθέσεις στην Ελλάδα: οι προκλήσεις στις αρχές του 21ου αιώνα, σελ. 255-284, Αθήνα: εκδόσεις τυπωθήτω Γ. Δαρδάνος
- BURGEL G. (επιμέλεια), 1989, Η νεοελληνική πόλη. Εξάντας.
- ΒΛΑΣΤΟΣ Θ., ΠΟΛΥΖΟΣ Γ., 2004, Οδικά έργα και πολεοδομικές «παραμορφώσεις»: Διλήμματα για την ελληνική πόλη, ΕΜΠ
- ΕΜΠ – ΥΠΕΧΩΔΕ, 2002, "Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης για την Αθήνα - Αττική". Υπουργείο Χωροταξίας Περιβάλλοντος και Δημοσίων Έργων / Τομέας Πολεοδομίας ΕΜΠ.
- ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ, 1989, (επανεκδοση 2000), Πόλεις της σιωπής. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ,
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Θ., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., 1992, Κοινωνική δομή και πολεοδομική οργάνωση στην Αθήνα. Παρατηρητής .
- ΜΑΛΟΥΤΑΣ Κ., (επιμέλεια), 2000, Άτλας ελληνικών πόλεων, ΕΚΚΕ, Γαλλικό Ινστιτούτο.
- ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ Μ, ΜΑΥΡΙΔΟΥ Μ., 1993, Αυθαίρετη δόμηση : μονόδρομος ή αδιέξοδος; Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, 7/1993.
- ΜΟΥΡΙΚ Α., ΝΟΟΥΜΗ Μ., ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ Γ., 2002: Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας. ΕΚΚΕ
- ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., ΓΟΣΠΟΝΔΙΝΗ Α., 2006, Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, ΚΡΙΤΙΚΗ.
- ΜΠΙΡΗΣ, 1996, Αι Αθήναι (πρώτη έκδοση 1966), Μέλισσα.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ., ΠΕΤΡΑΚΟΣ, 1999, Η Ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων, Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις Αστικής Ανάλυσης και Πολιτικής. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας - Gutenberg.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΕΤΑΣ Α., 1999, Αθηνών αγκάισμα. Εξέλιξη προβλήματα και μέλλον του αθηναϊκού τοπίου. Επιλογή κειμένων 17 συγγραφέων. ΕΡΜΗΣ,
- ΡΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ C., 2003, "Étude comparée des changements périurbains" Συγκριτική μελέτη περιαστικών αλλαγών. Διδακτορικό. ULP Strasbourg.
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ Ν., 1993, Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Θεμέλιο.
- ΤΡΑΥΛΟΣ Κ., 1993, (1960) "Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών". ΚΑΠΟΝ και Αγγελική Κοκκου

Υπουργείο Πολιτισμού-ΣΑΔΑΣ, 1985, Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται,

ΥΧΟΠ/1985 : Ρυθμιστικό 1983. Τρίτης (συντονιστής), Η Αθήνα και πάλι Αθήνα.

Προτάσεις για την ανασυγκρότηση της πρωτεύουσας. 7/1983

ΦΕΣΣΑ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ε., 1998, κείμενα στο : Αθήνα Κλείνον Αστυ, εκδόσεις Μίλητος,

ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ Δ., 1984, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, εκδόσεις Μέλισσα,

WEBER, PETROPOULOU, HIRSCH, 2005, "Urban development study in the Athens metropolitan area using remote sensing data with supervised analysis and G.I.S.", International Journal of Remote Sensing. Vol.26, No4, Feb.2005, pp785-796).

Συλλογικός τόμος, ΕΛΛΑΣ, Πάπυρος, 1998

Περιοδικό Γεωγραφίες, 1/2004 και 7/2004 (άρθρα των ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Κ., ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗ Γ., και ΨΗΜΕΝΟΣ Ι).